

1.

ZNANSTVENA
REVUJA

IZDAJA
ANDVA
DROZBA
UREDNIRI

PREZRIVE
REKVIAR
KACISNENIR

WEZEK
5.

1907

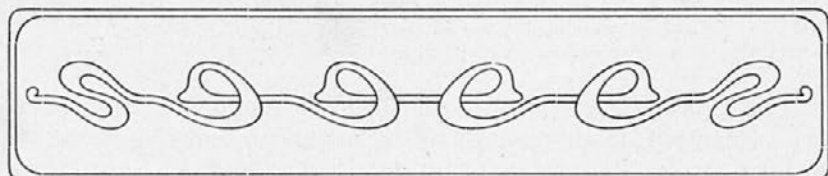
Vsebina V. zvezka.

	Stran
Moderno svetovno naziranje in veda. (Dr. A. Ušeničnik)	193
Katolicizem in moderna kultura (Dr. A. Ušeničnik)	204
Zlè misli o demokraciji. (Dr. Julij Wagner)	211
Nekaj odgovora. (Dr. A. U.)	215
Preporod poljske književnosti. (Prof. Jan Magiera)	217
Enotni izvìr jezika. (Dr. A. Ušeničnik)	223
Nepreiskani kraji. (J. P.)	226
Letalo. (J. G.)	227
Odlični dom. (Ferdinand Cilenšek)	230
Nove knjige. Četrto izvestje „Društva za krščansko umetnost“. (F. G.) — Leposlovna knjižnica: (zv. II.) Turgenjev F. J.: Stepni kralj Lear; Stepnjak — J. Jurca: Hiša ob Volgi; (zv. III.) B. Prus — Fr. Virant: Straža. (Dr. J. Debevec)	232
Listek. Harnack o katoličanstvu. — Katoliška cerkev v Ameriki. — O inkviziciji. — Skrb za umetnine na kmetih. — „Studium“. — Študije o mravljah. — O Rafaelovi „Disputa“. — Nova apologetika. — M. Robert - Hug Benson. — Sillon in Marc Sangnier.	235

„Čas“ izhaja po desetkrat na leto. Naročnina: 5 K, za dijake 3 K. Naročnino sprejema: „Čas“ v Ljubljani, ali pa: „Leonova družba“ v Ljubljani (po položnicah).

... .. Tiskarna „Katoliškega tiskovnega društva“ v Postojni,

Moderno svetovno naziranje in veda.

Spisal dr. A. Ušeničnik (Ljubljana).

Največja laž naše dobe je trditev, da je moderno svetovno naziranje znanstveno. Moderno svetovno naziranje je neznanstveno; recimo določneje: s stališča moderne vede neznanstveno, s stališča filozofije protislovno. To trditev smo postavili zadnjič¹⁾ in danes nam jo je nekoliko določiti (precizirati) in utrditi.

Največji predstavnik modernega svetovnega naziranja je Herbert Spencer. Najvišji znanstveni stavek njegove filozofije, pravi dr. Iv. Žmavc v Zborniku „Slovenske Matice“ (VIII. [1906] str. 49), je princip ohranitve energije. Iz tega znanstvenega stavka je izvedel vse, tudi „formulo razvoja“, ki je, kakor pravi isti pisatelj, središče vse te filozofije. Tu imamo torej jako kratko označeno bistvo modernega svetovnega naziranja. Ker pa vendarle moderno svetovno naziranje ni nekaj čisto enovitega, zato je razstavimo rajši v osnovne sestavine.

Absolutna formula razvoja, kakor jo je modernemu svetu kot znanstveno sugeriral Herbert Spencer, vsebuje te le osnovne stavke: Tvar in energija ste večni (A). Življenje je samorastel pojav v razvoju stvari (B). Vsa živa bitja (rastline, živali in človek) so se razvila po descendenci iz ene pristanice (C). Tudi duševni (psihični) pojavi so le pojavi (funkcije) stvari, zato ni ne duše, ne posmrtnosti (D). Po vsem tem je Bog le izmišljenina (fikcija) ljudske nevednosti (E).

To so osnovni stavki modernega svetovnega naziranja. Primerimo jih povrstoma s krščanstvom in presodimo njih znanstvenost!

A. „Tvar in energija ste večni.“ Ta stavek je res v bitnem nasprotju s krščanstvom. Krščanska dogma je, da svet ni večni, marveč da je v času nastal.

¹⁾ „Čas“, zv. 4. str.

Kaj pravi o tem stavku znanstvo?

Znanstvo, moderna veda ne ve ničesar o tem. Ne ve, ne da bi bil svet ustvarjen, ne da bi bil večni. To vprašanje, ta problem je izvan znanstvenega področja. Vzemite Kant-Laplacovo hipotezo, da se je vesoljstvo razvilo iz neke pramegle. Ta hipoteza ni brez težkoč, a je dosti verjetna: vsa tvorba (formacija) svetovja je taka, kakor da se je razvila; svetovi se starajo in zdi se, da se tudi novi še razvijajo. Tudi Kopernikova teorija, da zemlja teka okrog solnca, potrjuje to hipotezo. Toda ali tiči v tej hipotezi kaka osnovna misel o večnosti stvari in energije? Nobena. Preje nasprotno! Če se kaj razvija, če se stara, bi človek mislil, da je bilo nekdanj mlado in da se je začelo razvijati, ali ne? Herbert Spencer se sklicuje na zakon o ohranitvi stvari in energije, češ vsota stvari in energije je vedno enaka; če vedno enaka, večna. Zakon je resničen, posledica pa neznanstvena. Za znanstvo, vedo v modernem zmyslu ste tvar in energija „dani“. Empirija more preiskovati le to, kar je; tvar in energija ste tu in veda jih preiskuje. Ko pa veda opazuje tvar in energijo v njiju delovanju in presnavljanju, vidi, da se vsota stvari in energije nič ne izpremeni. Tvar prehaja iz bitja v bitje, energija se izpremeta v razne oblike, a končna vsota je vedno enaka. To je zakon o ohranitvi stvari in energije. Kaj ima ta zakon opraviti z večnostjo? Nič. Če ste tvar in energija večni, je veljal ta zakon od večnosti, če ste pa ustvarjeni, velja, odkar ste ustvarjeni. Ali je morda veda dognala, da je ta zakon večni? Kje pa je tisti znanstvenik, ki je pred toliko in toliko milijoni leti preizkusil ta zakon? Misel o večnosti stvari in energije je morda filozofična, empirično znanstvena nikakor ni!

Ali je hipoteza filozofično upravičena?

Kdor se sklicuje na zakon o ohranitvi energije, ne bi smel zamolčati zakona o entropiji.¹⁾ To je: vsota energije, kakor kaže izkušnja, res ostaja v vseh izpremenah vedno ista, a ne ostaja vedno ista nje uporabnost. Uporabnost energije je manjša, čim se energije izravnava po jakosti. V tem zmyslu svet „konsumira“ energijo. Tako je vsota energije v vesoljstvu sicer vedno enaka, a nje dejavnost vedno manjša – svetovje se zataplja, počasi sicer, a brez prestanka, v otrplost smrti. Če pa se bo ves razvoj končal,

¹⁾ Zakon o entropiji, kakor ga je postavil Clausius, ni splošno sprejet, a Dressel mu je dal splošno, neovržno obliko. Primeri: Lehrbuch der Physik. Freiburg 1895. str. 680 sl.

tedaj je filozofično neoporečno, da se je tudi začel. To je odkrito priznal sam Huxley, darvinist in Haecklov blagonaklonjeni prijatelj. Balfour Stewart pa pravi v svojem delu o ohranitvi energije: ¹⁾ Če opazujemo fizične zakone, ki ravnajo delovanje prirode, „dobimo absolutno gotovost, da to delovanje ni od večnosti in da bo tudi prišel čas, ko bo prenehalo...“ „Thompson (lord Kelvin), pravi dalje prof. Balfour Stewart, je dokazal, da je vesoljstvo imelo začetek in bo imelo konec, ker razvoj, kjer je upadanje, ne more biti večni. Vesoljstvo je kakor sveča, ki je bila prižgana, ki gori in bo kdaj dogorela. Svet je moral biti nekdanj v nekem početnem kaotičnem stanju in tako bo tudi prišla zanj poslednja doba, ko bo le še mrtva masa brez življenja, brez gibanja, brez lepote.“

Nekateri so se izkušali rešiti te posledice z novo hipotezo. Zamislili so hipotezo, da se vesoljstvo vedno obnavlja in premlaja. Tisti hip, pravijo, ko v vesoljstvu onemore gonivna moč, padejo svetovi v skupno središče; ob tem silnem udarcu se razvije neznanska toplota, ki razprši tvar v prameglo in iz te se začne zopet porajati novo mlado vesoljstvo. To je sanjava hipoteza! A če jo tudi priznamo, ne moremo rešiti vesoljstva usodne katastrofe. Naj se vesoljstvo premladi enkrat, dvakrat, stokrat, končno bo vendarle prišel čas, ko se tudi premladiti ne bo moglo več. Tega, kar imenujejo „perpetuum mobile“, v prirodi ni. Po tej hipotezi bi bil svet kakor žoga, ki se ž njo igrajo otroci. Vržejo jo ob tla; žoga odskoči, a zopet pade, zopet odskoči, in zopet pade; dviganje je manjše in manjše, končno žoga obleži mirno na tleh. Tako bi se svet iz vesoljnega padca povrnil v prvotno stanje, a nikdar ne na prvotno višino, padal bi in padal, vedno nižje in nižje bi se dvigal, končno bi se ne zgenil več... In tako bi vendarle veljal Thompsonov sklep: Sveča, ki dogoreva, je nekdanj začela goreti!

Filozofija še odločneje prosveduje proti hipotezi o večnosti gibanja. Znanstvo je postavilo Newtonov zakon, da je tvar indiferentna glede na gibanje; ne more si ga ne dati, ne vzeti. Na to podlago je Wasmann zadnjič v Berlinu oprl ta le neovržni argument: Večen atom A bi moral bivati v nekem prostoru, na

¹⁾ Conservation of Energy (1902). Citira: Gerard, L'antico enigma. Versione sulla 2 ed. inglese con una prefazione di A. Gemelli, prof. onor. di istologia. Firenze 1906. str. 2. 26.

nekem mestu. Ali je ta kraj *a* ali *b* ali *c*? Nobeden teh ne, zakaj atom A je po fizičnih zakonih samposebi indiferenten glede na vsak prostor in kraj. In res, če bi bil atom A vsled svojega bistva v kraju *a*, bi nikdar ne mogel s tega mesta in bi bil torej nepremičen, kar zopet nasprotuje drugim fizičnim zakonom. Kar pa velja o atomu A, to velja o atomih B, C, D . . . to tudi o njih zvezi. Vsaka atomska zveza vsebuje torej neko indiferenco, kar je dokaz, da ni večna in tudi ni nastala sama iz sebe.

To je jako dobro uvidel sloveči Du-Bois-Reymond, ki je zato postavil vprašanje, kako se je pramegla začela gibati, med sedem ugank vesoljstva. In pomni dobro: ta uganka se mu je zdela absolutna, t. j. uganka, ki je sploh nedoumna. A kaj se to pravi drugega kakor priznati, da je hipoteza o večni tvari, ki se od večnosti sama od sebe giblje, — protislovna? Absolutno nedoumno je le to, kar je brezmiselno, kar protislovno!

B. Drugi stavek modernega svetovnega naziranja je: „Življenje je samorastel pojav v razvoju tvari.“ Določimo pomen in znanstvenost tega stavka.

S krščanstvom ta stavek sam zase ni v absolutni oporeki. Bog je krščanstvu, kot prvi vzrok vesoljstva, seveda tudi vzrok življenja — *causa causae est causa causati* — vzrok vzroka je tudi vzrok učinka, so dejali stari — a ni treba, da bi bil neposredni, naravnostni vzrok. V tem zmislu bi se življenje lahko imenovalo samorastlo, nastalo samo po sebi, po samoplodnji (*generatio aequivoca*).

Kaj pa pravi znanstvo, kaj filozofija?

Samoplodnja, stavek, da se je življenje samoposebi izcimilo iz nežive tvari, je neznanstvena hipoteza. Znanstvo doslej ni moglo drugega dognati kakor to, da se izcimni vse živo iz živih klic, in kjer ni žive kali, tam tudi nič živega ne vzkali. Pasteur je to strogo empirično-znanstveno dokazal, zato je vsaka nasprotna hipoteza neznanstvena. Tudi v tem je darvinist Huxley odkrito izpovedal, da se ne da oporekati. Le to je pristavil, da pa se je vendarle enkrat morala izvršiti taka samoplodnja, ker sicer — kaj sicer? — no ker bi sicer moderno svetovno naziranje samo s seboj prišlo v nasprotje. Tako dobesedno se sicer Huxley ni izrazil, marveč je rekel: „Kljub temu jaz mislim, da se je enkrat, v drugačnih geoloških razmerah, taka samoplodnja izvršila. Seveda še enkrat poudarim, da moje mnenje ni drugega kakor izraz moje

filozofične vere.¹⁾ Zanimivo je, da je že tudi Darwin sam priznal, da je problem o postanku življenja doslej izven mej vede in znanstva.²⁾

Huxley se je torej zatekel v prejšnje dobe zemeljskega razvoja, češ tedaj enkrat se je v posebno ugodnih razmerah izvršila samoplodnja. To je torej neka hipoteza in sicer, kakor je sam priznal, zgolj filozofična hipoteza, ki nima zase drugega razloga kakor tega, da bi sicer pač bilo treba priznati krščansko dogmo o stvarjenju in tako odpovedati se modernemu naziranju, ki je zanikanje krščanstva. A tudi še kot samovoljna filozofična hipoteza ima proti sebi važne znanstvene razloge. Pasteur je dognal, da je najvišja stopnja toplote, ki se ob njej še more razvijati življenje, 45° C. Zemlja pa je iz stanja višje toplote prešla v sedanje stanje. Kako bi se bilo torej tedaj samoposebi razvilo življenje, ko sploh bivati ni moglo? Morda v kaki vmesni dobi? Tedaj so bile razmere že bistveno take, kakoršne so sedaj, in če je za sedaj neznanstveno trditi samoplodnjo, je neznanstveno tudi za tedaj.

Mnogi znanstveniki gredo še dalje ter pravijo, da je sploh možnost samoplodnje na svetu znanstveno ovržena. Tako n. pr. priznani biolog Reinke.³⁾ Svojo trditev opira na dva stavka, o katerih pravi, da sta pozitivno-znanstvena. Prvi stavek je: Samoplodnja je kemično-fizikalno nemogoča. Drugi stavek: Prirodni zakoni in kemična svojstva prvin pa so neizpremenljiva in so bila torej taka pred milijoni leti, kakoršna so dandanašnji. Sklep: Potemtakem samoplodnja nikdar ni bila mogoča. „Samoplodnja, pravi na drugem mestu, je preobremenjena s protislovji!“

To pač čutijo tudi nasprotniki, sicer se ne bi tako trudili s hipotezami. Nekateri (Richter, Arrhenius) so postavili hipotezo, da je morda življenje padlo z meteori z drugih svetov na našo zemljo. „To, pravi Reinke, so izmišljenine!“ Sicer pa, kaj pomaga? Isto vprašanje se vrne: kako pa je življenje nastalo na drugih svetovih? Tudi zanje velja Kant-Laplacova teorija, da so prešli iz žarečega stanja, ko je bilo vsako življenje nemogoče, v sedanje stanje. Tudi zanje veljajo prirodni kemično fizikalni zakoni in sestavljeni so, kakor kaže spektralna analiza iz istih prvin. Da,

¹⁾ Iz govora, ki ga je imel kot predsednik British Association. Citat pri Gerardu, o. c. 53.

²⁾ Citat o. c. 61.

³⁾ Philosophie der Botanik. Kap. 12.: Die Herkunft des Lebens, str. 183-198.

kakor je pokazal angleški biolog Alfred Russell Wallace, prijatelj Darwinov, v svojem delu „Stališče človeka v vesoljstvu“, ni najbrže sploh sveta, ki bi bile na njem razmere za postanek življenja tako ugodne kakor na naši zemlji.¹⁾

Ta problem samoplodnje se je zdel Du Bois-Reymond uganaka, dasi morda ne absolutna. Toda če se smemo zanesti na biologe, Reinkeja i. dr., je pač tudi ta uganaka absolutna, ker tiči v samoplodnji zametek protislovij.

Znanstvo torej ve, da življenje ni nastalo po samoplodnji, kako je nastalo, tega empirično znanstvo ne ve in vedeti ne more: za empirično vedo je življenje „dano“. „Kot prirodoslovec — tako Reinke — pravim, da so organizmi d a n i; kot filozof pravim, da so ustvarjeni!“)

C. Tretji stavek modernega svetovnega nazarja se glasi: „Vsa živa bitja (rastline, živali in človek) so se razvila po descendenčni iz ene pristanice.“

Kaj je reči o tem stavku?

Tudi ta stavek (če za hip izvzamemo človeka) ni v nasprotju s krščanstvom. Krščanstvo je splošno glede descendenčne teorije indiferentno. Izjemo smo postavili le za človeka. V človeku loči krščanstvo dvojno plat: telesno (somično) in duševno (psihično). Duševno, pravi krščanstvo, se človek ni mogel razviti iz živali, ker se netvarno ne more razviti iz tvarnega. Če se človek duševno ni razvil iz živali, je seveda teološko tudi malo verjetno, da bi se bil razvil iz živali samo telesno. Vendar Cerkev o tem avtentično še ni ničesar izrekla.

Kaj torej pravi znanstvo?

Z znanstvenega stališča je descendenčna teorija hipoteza ali boljše skupek hipotez. Izvemimo tudi tu še človeka.

„Descendenčna teorija, pravi Reinke, nima zase nobenega apodiktičnega dokaza, marveč sloni le na nepopolni indukciji“, t. j. so znamenja, so indicije, ki kažejo na to, da se je vršil tak razvoj. „Zato, pravi dalje, je neznanstveno proglašati descenco za znanstveno dogmo!“²⁾ Opomniti je, da se Reinke sam prišteva k pristašem descendenčne teorije, a on je resen mož, ki

¹⁾ Delo je izšlo 1904 ter je prevedeno v nemščino: *Des Menschen Stellung im Weltall*. Von F. Heinemann. Berlin. Vita Deutsches Verlags-haus. 1904.

²⁾ o. c. 189.

³⁾ *Philosophie der Botanik*. 129.

loči dejstva in hipoteze, in je pristaš descendenčne teorije kot hipoteze. Reinke je zlasti kot botanik preiskoval teorijo ter je prišel do sklepa, da se trdno dokazati ne da, „ker ni zanj nobenih naravnostnih dokazov“, a da je jako verjetna hipoteza. „Vse je, kakor da so se višji organizmi razvili iz nižjih . . .“³⁾

Jezuit Wasmann je tudi zastopnik descendenčne teorije. Njemu se celo zdi, da je našel še v sedanjosti slabe sledi take pretvorbe, kar bi bil naravnosten dokaz. Močnejši se mu pa zde posredni (indirektni) dokazi iz „indicij“. Take indicije nudi primerjavna morfologija, anatomija, ontogeneza, bionomija, živalska geografija, naposled zlasti paleontologija. Vendar Wasmann kot znanstvenik izpoveda, da ni descendenčna teorija več kakor hipoteza. A tudi kot hipoteza nima v celem obsegu iste verjetnosti.

Mnogo indicij je za to, da so se razvile vrste iz plemena, plemena iz družine, družine iz reda A čim višje gremo v sistematiki živali in rastlin, čim bolj se bližamo velikim osnovnim oblikam (tipom), tem manj je indicij za descendenčno teorijo, naposled sploh ni več nikakoršnih znakov in sledov, da bi se bil vršil tak razvoj. Zato, pravi Wasmann, je podmena, da bi se bilo vse živalstvo razvilo iz enega stebila (monophyletična descendenca) le lep sèn brez vsake znanstvene podlage. Isto velja za rastlinstvo. Da bi se pa bilo rastlinstvo in živalstvo razvilo iz istega stebila, zato pa celo ni nobenega najmanjšega znanstvenega dokaza. Wasmann navaja za svojo trditev znanstvene avtoritete prve vrste, kakor so: Oskar Hertwig, Boveri, Koken, Steinmann, Hamann, Wettstein.³⁾

Kar se tiče človeka, so znanstveniki malone že splošno opustili hipotezo, da bi se bil človek razvil iz opice. Ta hipoteza je namreč naravnost v nasprotju z dejstvi, ki so jih dognali najznamenitejši antropologi Ranke, Virchow, Kollmann. Ostala bi tedaj le Klatscheva hipoteza, da predstavljata človek in opica dva tipa, ki sta se odcepila v pradavnini iz enega skupnega stebila in sta se vŕšak v svoji smeri dalje razvijala. Toda tudi ta hipoteza se ne more imenovati znanstvena. Tista praoblika, ki naj sta se iz nje razvila človek in opica, biva še doslej samo v domišljiji. „To je domišljija!“ je dejal na antropološkem kongresu v Lindavi

³⁾ o. c. 160.

³⁾ Primeri: Wasmann, Die moderne Biologie u. die Entwicklungstheorie. 3. Aufl. Freiburg 1906. str. 298 sl.

l. 1899 Ranke. „Za duhovito Klaatschevo hipotezo ni doslej nobenega dejstva. Jaz moram protestirati proti temu, kakor da zoologija, paleontologija, anatomija nudijo kaka dokazila za to hipotezo!“¹⁾ Zittel navaja v svoji klasični paleontologiji 30 plemen fosilnih polopic in 18 plemen fosilnih pravih opic, iz hipotetičnega rodovnika človeka (ki naj se je namreč razvil z opicami vred iz neke skupne praoblike) ni niti enega fosilnega plemena, niti ene fosilne vrste.²⁾ Kar je človeških ostankov iz davnine, vsi pričajo, da so sicer različne človeške *pasme*, a da je le ena *prava vrsta*: *homo sapiens*. Prazgodovinskemu (prehistoričnemu) človeku, čigar sledi je preiskoval zlasti znani prof. Gorjanović-Kramberger, pristoji le ime: *Homo sapiens primigenius*, t. j. človek iz davnine, a — pravi človek. To je tudi odločno izpovedal na V. mednarodnem zoološkem kongresu berlinski profesor W. Branco: Terciarnega človeka sploh ne poznamo. Človek nastopi v diluviju, a tedaj kot pravi popolni človek! Zato pravi po pravici J. Reinke: „Znanstveno je edino le to, reči, da veda o postanku človeka ničesar ne ve!“³⁾ — —

Toda ko bi tudi descendenčna teorija z ozirom na človeka ne bila le neznanstvena hipoteza, kar je, marveč dejstvo, bi še vedno ne bilo dokazano več kakor to, da bi se bil človek telesno (somično) razvil iz živalstva. Za razvoj vsega človeka tudi po duševni plati (psihično) bi bilo treba dognati, da se psihični pojavi dajo izvesti iz tvarnih svojstev. Zato je res moderno svetovno naziranje postavilo nadaljnji stavek tudi o tem.

D. „Duševni (psihični) pojavi so le pojavi stvari, zato ni ne duše ne posmrtnosti.“

Ta stavek je zopet v odločnem nasprotju s krščanstvom, toda kaj sodi znanstvo o njem?

Du Bois-Reymond je odkrito izpovedal, da je postanek čutenja in samosvesti transcendentalna, t. j. absolutno nedoumna uganka. Opomniti je, da je mož stal na evlucijskem, razvojnem stališču. Zmisel njegovega prepričanja je torej le ta: Brez nekega nadtvarnega vpliva je absolutno nemogoče razložiti razvoj čutenja in samosvesti. Ker je on vsak nadtvarni vpliv a priori zametal, zato je bilo le dosledno, da je označil postanek

¹⁾ Citat pri Wasmannu o. c. 472.

²⁾ o. c. 473.

³⁾ Pri Wasmannu o. c. 481–489.

čutenja in samosvesti kot transcendentalno uganko. Isto je priznal darvinist Wallace: »Kako je prešlo vegetativno življenje v čutno življenje, tega s tvarnimi silami in zakoni ne moremo razložiti. Tu nastopi nova prvina (čutenje in samosvest), ki bistveno loči živalstvo od rastlinstva. Absolutno nemogoče je razložiti te pojave s popolnejšo organizacijo živali. Absolutno nezmislno je reči, da na gotovi stopinji razvoja kot naravni rezultat bolj komplicirane atomske sestave mora nastopiti ego (jaz), bitje, ki čuti, bitje, ki se zaveda svojega bitja. Z živalmi nastopi na pozorišču nekaj novega. Nobena razlaga, noben poskus razlage iz molekularne sestave ne more zadovoljiti našega uma, nam ne more pomagati, da bi rešili ta skrivnostni problem.')

Kako je torej mogoče reči, da je razvoj čutenja ali celo samosvesti iz tvarnih pogojev – znanstvena hipoteza? Če je absurdno iskati razlage v popolnejši atomski in molekularni sestavi, če je sploh pojav čutenja in samosvesti s stališča evolucije absolutno nedoumna uganka, je tudi vsaka evolucijska podmena ne le neznanstvena, marveč absurdna!

Du Bois-Reymond in Wallace malo ločita čutenje in samosvest. Podrobna analiza bi pokazala, da treba natančno ločiti čutenje z neko nepopolno zavestjo pa mišljenje s samosvestjo. Razlika med to in ono sfero duševnega delovanja je bistvena. Če je torej že neznanstveno, da, protislovno izvajati postanek čutenja iz tvarnih pogojev, je dvakrat neznanstveno in protislovno izvajati iz tvarnih pogojev umsko delovanje človeka. Matematično razvidno je, da vsota tvarnih atomov $a + b + c$ ne daje nobene podlage za samosvest. Tu ni nikjer tistega činitelja, ki bi povzel vse v enoto ter sintetično sebi podvrigel, kakor stori to človek v besedi: »jaz.« »Jaz« – to dokazuje, da je v človeku nadtvorni činitelj, ki tvar udejstvuje, a se z njo ne istoveti – netvarna psiha, netvarna in zato nesmrtna duša. Toda ni tu mesto, da bi razkladali psihologijo, tu nam je le določiti znanstveno vrednost stavkov, ki se sestavlja iz njih moderno svetovno naziranje.

Čutenja torej, mišljenja in samosvesti veda iz tvarnih pogojev ne more izvesti in razložiti. Prav tako ne more razložiti evolucijsko jezika. Tudi to resni veščaki sami priznavajo. Jezik je

') Darwinism str. 475. Citat pri Gerardu o. c. 74.

Rubikon, je dejal veliki jezikoslovec Max Müller, ki loči opico (in človeka. Res da imajo živali neke klice, a ti klici so le jek njih instinktov, izraz njih pasivnosti. Glasov, ki bi izražali sodbe: kaj? kako? zakaj? nimajo. Znanstvo pravi: glasovi živali so neartikulirani, in s tem izrekom zopet potrjuje, da je med živalmi in človekom bistvena razlika, ki je doslej ni še premostila nobena evolucija. Filozofično bi rekli: živalski glasovi so dokaz čutenja, jezik je dokaz mišljenja; jezik je glasnik idej in ideje morejo biti le tvorba netvarne duše.

Kako je jezik le izraz notranjega višjega psihičnega delovanja, za to nam je podala nova doba znamenite empirične dokaze. Najpopolnejša žival se da kvečjemu dresirati, da mehanično izvaja, česar se je navadila. V človeku pa je božja iskra, ki se da ukresati, da človek samostojno misli, sodi, deluje. Laura Bridgam, Miss Keller, Marta Obrecht, Maria Heurtin so bile od rojstva ali vsaj iz prve detinske dobe gluhoneme in slepe, a skrbna in umna vzgoja jim je tako vzbudila duševno delovanje, da so se dvignile na stopnjo omike in izobrazbe, ki je presegala izobrazbo mnogih popolnoma zdravih ljudi.¹⁾

Toda v človeku je še drug pojav, ki se evolijsko nikakor ne da razložiti — svobodna volja. Seveda bi mnogi radi svobodno voljo utajili. A vsi njih dokazi dokazujejo le to, da svobodna volja ni absolutno svobodna, da ima nje svoboda gotove meje in ovire. In zopet je priznal Du Bois-Reymond: Svobodna volja, če je, je absolutna uganka. To se pravi: Svobodna volja je v protislovju z mehaničnimi zakoni stvari. V prirodi izvan človeka vlada determinizem. Zakoni stvari so zakoni nuje. Njih uspeh se da matematično določiti. Svobode v nvanji prirodi ni! Če je torej volja svobodna — in zavest priča, da je — more biti nje počelo le nekaj netvarnega, nadtvarnega, netvarna psiha, netvarna duša.

Pozitivno znanstvo torej res da o duši ničesar ne ve, a priznati mora pojave, ki jih evolijsko ne more razložiti, pojave, ki so v nasprotju z zakoni in svojstvi stvari. Zato je evolijska podmena z ozirom na človeka z ene strani neznanstvena, z druge strani nezmisljena. Neznanstveno je trditi, da se je človek vsaj telesno razvil iz živalstva, ker empirija ne nudi zato niti najmanjšega dejstva; nezmisljeno, absurdno pa je trditi, da se je človek razvil

¹⁾ Gerard o. c. 83.

iz živalstva tudi duševno, ker empirija ne le ne ponuja nobenega dokazila, marveč pozitivno priča, da se pogoji stvari ne strinjajo z duševnimi pojavi. — —

E. „Po vsem tem je Bog le fikcija ljudske nevednosti.“

Ta stavek je le posledica absolutne evulucijske teorije. Kakor je torej absolutna evulucijska teorija neznanstvena, tako je neznanstven zadnji stavek modernega svetovnega naziranja.

Du Bois-Reymond je bil odkritosrčen mož. Z moško odkritostjo je povedal, da bi bilo mogoče svetovnim uganam ubežati le, če bi priznali Boga-Stvarnika. Tega on ni storil, zato je kratkomalo rekel: to so uganke, nekatere absolutne uganke — *ignoramus et ignorabimus!* — uganke, ki jih rešili nikdar ne bomo. To je bilo moško odkrito, a ni moško logično! Logika neizprosno terja, da izvedemo posledice.

Tvar in energija niste večni. Nič pa ne more samo sebe potegniti iz nič. Iz nič ni nič. Torej mora bivati večno bitje, ki je stvari in energiji počelo bitja.

Življenje ni samorastel pojav v razvoju stvari. Nemogoč pa je pojav brez zadostnega vzroka. Torej biva nadtvarno bitje, ki je počelo življenje.

Descendenčna teorija ne more seči čez neko vrsto življenskih praoblik, drugih za rastlinstvo, drugih za živalstvo, ki se je začel z njimi razvoj. Torej mora bivati nad vso evulucijo početnik evulucije, ki je ustvaril tiste praoblake ter položil vanje zakone razvoja in je tako tudi početnik smotrnosti v prirodi.

Duševni pojavi ne morejo nastati iz stvari. Torej mora bivati Stvarnik duše, Praum počelo umnosti, Zakonodavec počelo svobode in npravnosti — večno, nadtvarno, živo, stvarjajoče, umno bitje, Bog!

* * *

Zanimiv pojav! Tam, kjer krščanstvo opira svoje temelje, je moderno svetovno naziranje absolutno onemoglo; kjer pa se zdi, da ima moderno svetovno naziranje neko verjetnost, tam je v krščanstvu polje popolne svobode.

Početek vesoljstva, izvor duševnih pojavov, svobodna volja — trije temelji za krščansko naziranje o Bogu Stvarniku, o človeški osebnosti in nesmrtni duši, o odgovornosti življenja. Pri

vseh treh moderni človek (Du Bois-Reymond) izpoveda, da jih je z modernega stališča evolucije absolutno nemogoče doumeti in razložiti. Za moderno naziranje so to tri transcendentalne uganke, ali preprosto povedano: to so tri točke, ki značijo za moderno svetovno naziranje tri notranja protislovja.

Descendenčna teorija v gotovih mejah, omejena evolucija — to je edina izmed osnovnih sestavin modernega svetovnega naziranja, ki je sicer znanstveno nedokazana, a ima vsaj zase precejšnjo verjetnost, in glejte! tu je v krščanstvu polje svobode: za krščanstvo je indiferentno, kako mislite o tem!

Ko bi moderni pustili fraze ter mislili in govorili strogo logično in znanstveno, tedaj bi morali z občudovanjem priznati, kako mogočno utemeljeno je krščansko svetovno naziranje!

Katolicizem in moderna kultura.

Spisal dr. Aleš Ušeničnik (Ljubljana.)

Velikega dela modernega človeštva se je polastila globoka zamrza do Cerkev. Pravijo, da zato, ker je Cerkev v nasprotju z moderno kulturo. Cerkev v nasprotju s kulturo? Ali ni Cerkev mati evropske kulture? Je, to priznavajo tudi moderni, ampak, pravijo, kultura ni več, kar je bila, moderna kultura je mnogo več, kakor je bila srednjeveška. In med to moderno kulturo in Cerkvijo je od XVI. stoletja sem zazijalo nasprotje, ki se je razširilo v naši dobi v nepremostljiv prepad. Cerkev zanikuje moderno kulturo in zato moderna kultura zanikuje Cerkev!

Kaj naj sodimo o tem? Ali je notranje nasprotje med katolicizmom in moderno kulturo, ali takega nasprotja ni?

Znano je, da je že pred petimi leti Albert Ehrhard, tedaj profesor na dunajskem vseučilišču, napisal celo knjigo o tem vprašanju. Knjiga je vzbudila silno pozornost, mnogo pritrdjevanja, a tudi mnogo pomiselkov. Nekaterim se je zdelo, da Ehrhard ljubkuje z liberalnim katolicizmom, da riše moderno kulturo le s svetlimi barvami, a vse sence da zvrča na Cerkev, in so mu to

zamerili. Po našem mnenju po pravici!) Sedaj je A. Ehrhard povzel isto vprašanje v manjšem delu: „Katoliško krščanstvo in moderna kultura.“²⁾

Ker je vprašanje vsekako resno, Ehrhard je imenuje življensko vprašanje (eine Lebensfrage), zato se nekoliko pomudimo ob njem.

* * *

Prvo vprašanje je: Kaj je kultura?

Skupnost vsega vnanjega sveta, ki se javi po čutih naši zavesti kot nekaj od nas neodvisnega, danega, zunaj nas bivajočega, imenujemo naravo (prirodo, naturo). Narava obsega nebo in zemljo in na zemlji vsa bitja z vsemi silami in nagoni, tudi nas same, naše sile, potrebe in nagone. Mi živimo v naravi kot nje del, toda mi tudi delujemo na naravo. In obseg vsega tega, kar sledi iz našega delovanja na naravo, imenujemo kultura.

Človeško delovanje ima dvojno okrožje. V eno okrožje spadajo vse stvarne dobrine vnanje narave. Te dobrine izkuša človek izrabiti, da si omogoči, olajša in oslajša življenje. Večina ljudi mora s svojimi duševnimi in telesnimi silami delovati za ta smoter. Proizvod tega dela je nižja, tvarna kultura.

A človek ima tudi višje potrebe in so višje dobrine, ki jih morejo zadovoljiti. Človek nosi v svoji duši neodoljivo željo, da ostvari (realizira) svoje vzore, najvišje vzore resnice, pravosti in lepote. To je drugo okrožje, okrožje višje kulture. Človek hrepeni po spoznanju resnice (veda) in po veliki sintezi vseh spoznav (svetovno naziranje). Obenem proizvodi in pomočki te kulture so: šole, akademije, univerze, književnost . . . Človek bi rad v individualnem in socialnem življenju uveljavil večne zakone pravčnosti in ljubezni. Odtod vse etične ustanove, odtod prava in države. Človek ima tudi estetične potrebe, hrepeni po užitku lepote. Odtod umetnost.

Višja kultura³⁾ pa obsega še eno polje: religiozno. Psihologija in zgodovina človeške kulture pričata, da je religija počelo najvišje kulture, najidealnejšega človeškega delovanja.³⁾

¹⁾ Primeri: „Katoliški Obzornik“ VI. [1902] str. 75–81: Reforma katolicizma.

²⁾ Kultur u. Katholizismus (Herausgeber Martin Spahn) B. VI.: Katholisches Christentum u. moderne Kultur von Albert Ehrhard. Mainz u. München. Kirchheim'sche Verlagsbuchhandlung.

³⁾ o. c. 8–17.

Ker s kulturo samoposebi katolicizem ni v nasprotju, ampak menda le z moderno kulturo, je drugo vprašanje, ki si ga je zastavil Ehrhard: kateri so svojski znaki moderne kulture?¹⁾

Moderna kultura, pravi Ehrhard, ni nič enotnega in nič gotovega. Na vseh poljih moderne kulture zijajo globoka nasprotja. Moderna doba je le početna doba nove svetovne kulture. Nove naloge vstajajo, in nova vprašanja, novi problemi, politični, socialni, religiozno-cerkveni. Je pa vendar moderna kultura že sedaj polna bogastva in njen obseg neizmeren. Pogledajte le, kako silen je napredek stvarne kulture! Značilno za moderno kulturo pa je najbolj empirična in historična metoda v vedi, ki je ustvarila kar celo vrsto novih strok, poglobila probleme, razširila posledke. Empirizem v prirodoslovju in pozitivizem v zgodovini, to sta značilni smeri modernega znanstva. Na etičkem polju se kažejo tri značilne težnje: individualizem in subjektivizem, svobodoljubje, pa hrepenenje, da bi se pravica ponotranjila in tudi socialno vse bolj uveljavila.

Vse drugo, misli Ehrhard, da ni svojsko, osobito moderni kulturi, temveč le nebitven sodoben pojav.

Tretje, kar poudarja Ehrhard, je, da moramo prav pojmovati Cerkev, če naj razsodimo, ali je nasprotje med Cerkvijo in moderno kulturo notranje, bitno in nujno.²⁾ Ločiti moramo na Cerkev to, kar je absolutnega, od časovnih tvorb, stvar od oseb, vzor od resničnosti, bistvo od izpremenljivih pojavov. Nasprotniki si mislijo Cerkev kot bistveno srednjeveško tvorbo z vsemi srednjeveškimi nazori in težnjami, ki se v marsičem globoko ločijo od modernih nazorov in teženj. A ta misel je predsodek. Cerkev ni navezana na srednji vek. V Cerkev so božje moči, živi studenci, večne zvezde. Časi in kraji se menjajo, ž njimi se menjajo časovni in krajevni pojavi, menjajo se osebe, menjajo se časovne ustanove, božje moči so vedno iste, iz živih studentov se raztaka vedno isto mlado življenje, iste večne zvezde sijejo v vsem časovnem begu.

Če razberemo osnovne sile moderne kulture in bistvene prvine Cerkve, tedaj se pokaže – to je rezultat Ehrhardovega razmišljanja –, da ni med moderno kulturo in Cerkvijo nobenega notranjega nasprotja. Dejansko je res nasprotje, a tega je kriva

¹⁾ o. c. 18–37.

²⁾ o. c. 38–51.

na eni strani konkretna oblika modernega kulturnega življenja, a na drugi strani časovni položaj katolicizma. Krive so nasprotja ne moderna kultura, ampak slabosti modernih ljudi, ne Cerkev, ampak slabosti katoličanov.²⁾

* * *

Povzeli smo vodilne misli iz Ehrhardove knjige. Kratki zmisel vsega je ta: Med katolicizmom in moderno kulturo ni in ne more biti notranjega nasprotja. Životvorni činitelj moderne kulture more biti le, kar je dobro, kar je lepo, kar je pravo, a tega katolicizem, kakor je izrekel že vatikanski cerkveni zbor, ne zameta in zametati ne more, ker vse dobro in lepo in pravo je od Boga, kakor katolicizem sam.

Akademično je s tem vprašanje rešeno. Rešeno je tudi za vse tiste, ki so dobre volje, ki si zares žele harmonije med moderno kulturo in Cerkvijo. Pregledajo naj vsa širna polja moderne kulture, ločijo naj vse, kar je res dobrega, res lepega, res pravega od slabega, nelepega, lažnega, in naj potem primerijo upravičene prvine moderne kulture s katolicizmom. Ne z osebnimi nazori in težnjami tega ali onega, ne s tem ali onim slučajnim pojavom, ne s to ali ono krajevno smerjo v Cerkvi, ampak z načeli katolicizma, s principi Cerkve, z nauki cerkvenega učiteljstva! Če se jim pokaže resnično nasprotje, naj le ohranijo zamrzo do Cerkve! Če se jim pa odkrije prelepa harmonija — in odkrije se jim! — tedaj naj priznajo, da je Cerkev nositeljica večnega življenja, ne da bi morila časovno življenje!

Vse to je resnično in akademično prav lepo. Ali pa kaj pomaga? Katoličani, menimo, morajo že imeti vsaj toliko zavesti, da jim ni treba tega šele razlagati. Komur je treba tolmačiti te preproste resnice, ta še ni mnogo razmišljal o svoji religiji in moderni kulturi. Ali mu Cerkev brani osvojiti si vso moderno vedo? Ne. Ali mu brani, širiti in uveljavljati etična načela socialne pravičnosti in ljubezni? Ne. Ali mu brani pospeševati napredek tvarne kulture? Ne. Le eno oznanja Cerkev: vse, kar je časovno, imej ozir na večnost, nižja kultura naj služi višji kulturi, vsa kultura pa pravi blaginji človeka! Kaj naj hoče kultura, ki donaša užitek deseterim, a tisoče zaslužnji bedi? Kaj naj hoče kultura, ki nudi nekaj bežne naslade, a zamori v dušah hrepenenje po večnih

²⁾ o. c. 52—87.

vzorih? To je evangelij, ki ga Cerkev oznanja človeštvu s preprostimi besedami: „Kaj pomaga človeku, če ves svet pridobi, svojo dušo pa pogubi?“ (Mat. 16, 26.)

Ehrhard očita katoličanom, da so sokrivi zamrže zoper Cerkev, ker so zanemarjali ali celo prezirali svetno kulturno delo. Pravi, da so mešali cerkveno-religiozno življenje sedanjosti s političnimi oblikami in vzori preteklosti; da se niso dosti menili za napredek moderne vede; da se niso oprijeli začasa moderne znanstvene metode. Morda! To bi bile napake, za posamezne narode morda usodne napake (Ehrhard kaže na Francijo), a z načeli katolicizma vse to nima nič opraviti. Strinjamo se z Ehrhardom: Katoličani naj se resneje zanimajo za moderni napredek in moderno kulturno delo. Zlasti pri socialnem delu naj bodo prvi! Toda ali bode nasprotstvo proti Cerkvi zato prenehalo? Dvomimo.

Pustimo prazne abstrakcije! Pravi kulturi Cerkev ni bila nikdar nasprotna in nikoli ne bo, a v moderni kulturi tiči poleg dobrih sestavin toliko laži in zmote, da se s tako kulturo v celem obsegu krščanstvo nikdar sprijazniti ne more. Moderni svet, obseg vseh nazorov in teženj, ki dandanes prevladujejo zunaj Cerkve, res loči cel prepad od katolicizma! Dobro je raztolmačil Ehrhard pojem in obseg kulture, a zakaj ni vpošteval tega obsega, ko je prišel do moderne kulture? Kultura poleg stvarne kulture obsega višjo kulturo, umetnost, vedo, svetovno naziranje, etiko, religijo. Ali res v vsem tem v moderni kulturi ni nič svojskega in značilnega? Ali res samo to, kar omenja Ehrhard? Ehrhard je odmislił to, kar je v moderni kulturi pozitivnega, in je rekel: glejte, vse to je dobro in upravičeno; kar je pa negativnega, je le slabost moderne kulture. To je abstrakcija. Ali bodo pa predstavniki moderne kulture zadovoljni s to abstrakcijo? Ali se jim bo zdela ta abstrakcija upravičena? Ne verjamemo. Oglejmo si sestavine moderne kulture, ki jih je Ehrhard izločil kot negativne!

V znanstvu je značilno za moderno dobo empirično in historično delo, pravi Ehrhard, empirizem in pozitivizem. Toda ali ni še posebej značilen empirizem, ki taji vse nadnaravno (naturalizem), in pozitivizem, ki taji sploh stalnost resnice (relativizem)? Ne, pravi Ehrhard (str. 28), to sta le dve smeri modernega mišljenja, a ne vsobni svojstvi. Ali bodo predstavniki moderne kulture zadovoljni s to distinkcijo? Seveda je samaposebi upravičena. Empirična in pozitivna metoda sta res nekaj novega,

nekaj modernega, in ni ravno treba, da empirizem, če raziskuje le to, kar je empirično, taji vse, kar ni empirično, in da pozitivizem, če raziskuje kritično, kako se je vse razvijalo, taji vso stalnost v razvoju. Toda ali moderni to priznavajo? Ali ni modernim pozitivna in negativna stran metode enako značilna in svojska za moderno kulturo?

V etiki je našel Ehrhard pozitivne moderne prvine v tem, da se bolj poudarja pomen osebnosti na eni strani, na drugi strani pa socialni moment. To je resnično, toda ali ni prav tako, če ne bolj značilna za moderno etiko nje želja po samoosvoji? Ali ni najbolj značilna struja v sodobnem etičnem gibanju tista, ki zahteva avtonomno moralo, t. j. nrvnost, neodvisno od dogem, neodvisno od religije sploh, zgolj „tostranska“ nrvnost brez ozira na Boga in na onostransko življenje?

V filozofiji ni našel Ehrhard nič svojsko modernega, češ moderni svetovni nazori so med seboj v nasprotju in poleg tega so itak vsi le „prezgodnje sinteze“ (str. 26), le „sinteze hipotez“ (str. 60). Tudi to je deloma resnično. Kaj pozitivno modernega v sodobni filozofiji res ni, toda ali ni zopet za moderno dobo silno svojsko in značilno prav to, da sama v sebi polna nasprotij, polna negotovosti, polna dvomov vendarle absolutno odklanja krščanski svetovni nazor? Če je to negacija, ali ni ta negacija osobit, svojski znak moderne kulture?

In v religiji? Tu je Ehrhard sam čutil dvomljivo vrednost svojih abstrakcij. Ehrhard priznava, da so bile izza časa reformacije stopnje v religioznem razvoju te: najprej je bilo gibanje proticerkveno, potem protikrščansko, sedaj je že protireligiozno in ateistično (str. 33). Luther je zavrzel Cerkev, racionalizem je zavrzel krščanstvo, moderna doba je zavrgla Boga. Ali ni to nekaj strašno značilnega? Ehrhard pravi: V moderni kulturi ni nič specifično religioznega (str. 53). Toda ali ni ravno ta negacija grozen znak moderne dobe? S to negacijo, pravi Ehrhard, se moderna kultura ne stavi v nasprotje le s katolicizmom, marveč prav tako s protestantizmom. To je res, toda je li negacija manj značilna, če je bolj absolutna?

Ne tajimo potemtakem, da ima moderna kultura marsikaj svojskega, kar je pozitivno in dobro, toda zdi se nam, da je še bolj značilna za moderno kulturo negacija. Moderna kultura

nosi na svojem titanskem čelu žareče znamenje apostazije, odpada od Boga.

*
*
*

Moderna doba je izprevrgla razmerje, ki mora biti med nižjo in višjo kulturo, vtisnila je kulturni znak „tostranosti“, znak naturalizma in ateizma, zakrila ji je ozir na nadzemeljske cilje. Zato je moderna kultura silno bogata tvarnih dobrin, a nemoralna in ateistična; ateistična, ker obsega v sebi ateistično svetovno naziranje, nemoralna, ker oznanja ateistično moralo, ki je nezmisel in zanikanje resnične nrvnosti.

S pravo kulturo krščanstvo ni v nasprotju; a čemu bi tajili, da je s tako kulturo, kakoršna je moderna v svojih najvišjih sestavinah, v radikalnem nasprotju? Komu bomo koristili, če tajimo resnico? Ne slepimo sebe in ne varajmo nasprotnikov! Moderni svet in Cerkev loči prepad in tega prepada fraze o kulturi ne bodo izpolnile. Kompromis z modernim svetom je nemogoč: nam bi škodoval, nasprotnikom ne koristil.

Če se bo tisti veliki del človeštva, ki se je tako odtujil Cerkvi, vrnil, ga ne bodo zmogle kulturne fraze, marveč le božja moč, ki živi v Cerkvi. In ta božja moč se ne bo javljala, čim bolj bomo moderni, ampak čim bolj bomo katoliški!

Seveda če eno trdimo, ni treba, da bi drugo zanimali. Le božja moč krščanstva more predobiti človeštvo. Pač pa je zakon božje previdnosti, da se nadnaravno delovanje opira na naravno dovezetnost. S kulturo nosijo misjonarji krščansko blagovest, s socialnim preporodom se pripravlja moralni in religiozni preporod, sorodnost misli in želj v nekaterih vprašanjih zbližuje duhove in srca tudi v višjih vprašanjih. Zato se moramo jasno zavedati, kaj nas loči, vendar ne trgati tega, kar nas druži. Nobenega kompromisa z lažnimi modernimi načeli, a priznajmo, kar je v moderni kulturi dobrega; ne le priznajmo, marveč negujmo in pospešujmo! To je edino, kar moremo pozitivnega povzeti iz Ehrhardove knjige, in to ni veliko. Nam pa se zdi mnogo bolj nujno nekaj drugega in to je: Ljudstvo vstaja. Povsod se vrši velik preporod. Socialno delo sega vedno širje in globlje. Treba je zastaviti vse moči, da bo ta socialni preporod res tudi nrvni in religiozni preporod! Socialni preporod še ni vse! Z njim lahko zavlada kultura, moderna kultura s svojimi

vrčinami, a tudi z vsemi svojimi zablodami: z materializmom, s skepticizmom, z indiferentizmom, z ateizmom!

Ako bo ljudstvo zadobilo tisto stopnjo kulture, ki brez nje v modernem svetu ni mogoče uveljaviti svoje moči, a si pri tem ohranilo in okrepilo religiozno in nravno silo, tedaj bo krščanstvo najložje strlo premoč nevere v velikem delu modernega sveta. Dobra vzgoja, dobre šole, dobri kulturni zavodi v oblasti krščanskega ljudstva — ni dvoma, da bo izšel iz njih nov rod, rod krščanske inteligence. Tedaj bo moderna kultura izločila iz sebe lažnive in blodne sestavine, zadobila notranjo harmonijo, in zavladala bo — kultura krščanske demokracije!

Zlè misli o demokraciji.

Napisal dr. Julij Wagner.

Zamerite mi ali ne zamerite, jaz ne morem verovati v demokracijo. Mnogo ni do tega, to sam dobro vem, ker demokracija bo šla prek mene in mojih somiselcev, toda če povem, zakaj ne morem verovati, bo morda kdo drugi pojasnil, da vendarle moram verovati. Pišem se pa za Wagnerja, tudi to sam povem. Ta in oni se bo takoj spomnil učenca v Goethejevem Favstu in se pomilovavno ozrl name, čuteč v sebi Favsta. Prav, vi ste Favsti, genialni duhovi intuicije; vam ni treba obračati in razmišljati, tehtati in pretresavati, vi instinktivno čutite resnico. A to ni dano vsem. Svet ima le malo Favstov, a je poln Wagnerjev! Poučite torej Wagnerje, da jih ne bodo mučili dvomi! Zakaj z dvomom v duši je težko veselo delati!

Demokracija — gospostvo vseh, ali je res v tem znamenju rešenje?

Mnogo sem si ubijal glavo, razmišljal sem zgodovino človeštva, opazoval sodobni razvoj — a resnice novega evangelija nisem uvidel. V zgodovini človeštva so se vrstile razne oblike gospostva, bile so dobre, bile so slabe, a našel sem, da so bile dobre ali slabe manj radi oblike, marveč radi ljudi, ki so dajali oblikam vsebino. Vsaka oblika je zmožna bogate in lepe vsebine,

treba je le ljudi, da ji dajo tako vsebino. Celo tiranija je bila časi bolj blagoslov kakor prokletstvo.

Opazoval sem, da je veličina držav odvisna od dveh reči: treba je bogatega notranjega življenja pa velike enote.

Bogato življenje izvira iz množice ali poedincev. Ni vedno reka tem močnejša, čim več virov ima. V duševnem in kulturnem življenju pa je število in masa tem manjšega pomena. En velik mož da vsemu življenju in razvoju impulzov, ki jih ne bi mogla dati nešteta masa. Videl sem pa tudi, da najlepši cvetovi poganjajo iz tal svobode (a tudi najgrši!). Ali svoboda je mogoča tudi v monarhiji in aristokraciji, in absolutizem je mogoč tudi v demokraciji! Vendar ne tajim, da nudi demokracija največ pogojev za bogat razvoj. Demokracija osvobodi vse sile in priroda ni dala „višjim stanovom“ že kratkomalo tudi bogatejših sil. V vsaki duši lahko spe nepoznane sile, zmožne velikih del! Iz mas redkeje vstanejo veliki možje, a le zato, ker so mase navadno teptane. Dajte jim svobode, dajte, da zatro v svobodnem razvoju sužne nagone – servilizem, konservatizem, letargizem – in videli bode, da bodo tudi iz mas vstali »oi aristoi«, veliki možje, boljarji duha, prvaki dela za napredek človeštva! Vidite, da nisem slep! V tem oziru je meni demokracija – ideal. Svobodo vsem, vsem možnost, da razvijejo svoje sile, da odpro svoje duše luči, morda požene iz njih novo bogastvo idej in moči!

Toda veliki državi je treba tudi velike enote. Anarhija je poguba državi, pa naj si bo še tako bogata življenja, sil in moči. Kaj pomaga bogato življenje, če ni principa, ki bi navajal vse to življenje v eno veliko smer za skupno blaginjo skupne domovine? Ker je blaginja družbe več kakor samovolja posameznikov, zato mora biti v družbi oblast, ki kliče vsakemu: m o r a š! oblast, da tudi s fizično silo primora one, ki jim manjka svobodne dobre volje! Ta oblast je avktoriteta. Stari so mislili, da je najbolje, če je nosivec socialne oblasti ena oseba. Tako, so mislili, je najbolje zagotovljena enota. „Eis koiranos esto!“ eden bodi vladar, je klical že Homer, in res je naš Svetopolk pokopal slovansko bodočnost, ker ni dal svoji državi počela enote v osebi enega sinu – vladarja! Državna modrost, so dejali stari, je sicer izvečine bolj zagotovljena, če je nosivec avktoritete „starejšinstvo“, zbor najboljših, a enota, če je nosivec avktoritete eden. Zato se je zdela starim najvzornejša vladavina tista, kjer je združeno oboje: monarhija z zborom sta-

rejšin. V tej misli se mi zdi, da je zdravo jedro. Ni ž njo ovržena demokracija, ampak rečeno je da je demokracija težka dobra. Demokracija nujno hrepeni po tem, da osredotoči vso socialno oblast v parlamentu in parlamentarnem ministrstvu. Ker je torej demokratsko ministrstvo bitno odvisno od parlamenta, parlament pa je velik zbor raznolikih zastopnikov vseh slojev, zato je težko najti, uveljaviti in zagotoviti enoto. Anarhija mas more tudi v demokratsko vlado zanesti le anarhijo!

A sedaj pogledjmo moderno družbo! Ali je v moderni družbi pravno edinstvo, ki bi se moglo uveljaviti v enotni vladi? Še nikdar morda ni bilo v človeštvu tolike religiozne, intelektualne, etične, socialne in nacionalne anarhije, kakoršna je v moderni družbi. V religioznem oziru teizem in ateizem, v obeh pa nebroj struj, tu razne konfesije, tam monizem, panteizem, agnosticizem. V intelektualnem oziru sistem pobija sistem, hipoteza hipotezo. V etičnem oziru: tu religiozna, tam avtonomna etika, tu etika, ki se snuje na vero v posmrtno življenje, tam etika, ki priznava le pozemeljsko življenje. V socialnem oziru stan zoper stan, v nacionalnem oziru narod zoper narod. Ali je mogoče najti v tem kaosu tista skupna načela, ki bi dala državi smer in osnovo?

Pravijo: Osnova naj bo ta, svoboda vsem in v vsakem oziru v okviru socialne pravičnosti. Vsak naj svobodno veruje, misli, govori, piše, poučuje in se združuje — da le v mejah socialne pravičnosti. Cerkve in konfesije, pozitivno religiozne in nereligiozne družbe naj svobodno uravnavaajo svoje razmere — da le v okviru socialne pravičnosti.

To bi bilo morda lepo, a le, če bi se uresničil trojen pogoj: 1. določiti bi bilo treba načela o socialni pravičnosti; 2. uveljaviti bi bilo treba ta načela v kolektivnosti, t. j. priznati bi jih morala vsa družba; 3. v vsakem drugem oziru pa bi morala vladati v družbi absolutna nepristranost. Če ni dan prvi pogoj, sploh ni mogoče govoriti o svobodi v okviru socialne pravičnosti. Če se ne uresniči drugi pogoj, se ta načela tudi v zakonodavstvu ne morejo uveljaviti, ker v demokraciji zakonodavno oblast izvršuje družba. In če ne obvelja tretje, bodo vedno izkušale večine in manjšine ošvojiti svobodo zase, 'a vzeti jo drugim. (Primerite Francijo!)

Ali je upanje, da se uresničijo ti pogoji? Jaz ne verjamem in zato ne morem verovati v demokracijo!

Načela o socialni pravičnosti so etična načela, a etična načela so zopet bitno združena z religioznim vprašanjem. Drugače rešuje etična vprašanja teist, drugače ateist. Če je torej v moderni družbi religiozna anarhija in ji hoče demokracija dati celo svobodo, kdo naj določi načela socialne pravičnosti in kako? Ali naj obveljajo načela večine? Manjšine to preprečijo z obstrukcijo! Tudi so mase nestanovitne in zato večine negotove.

Kadar razmišljam o demokraciji se vselej spomnim ostracizma v stari atenski državi in porotnih sodb v modernih državah. V obeh napravah tiči demokratična misel. Izgnali so z ostracizmom Aristida iz domovine. Aristid je bil sam med množico, ko so pisali na usodne ploščice njegovo ime. Poleg njega je stal mož, ki ni znal pisati. „Prosim te, je dejal možiček Aristidu, napiši mi ti ime na ploščico.“ „Katero pa?“ je vprašal Aristid. „Zapiši mi Aristida!“ (Mož ga ni poznal.) „Zakaj pa?“ „Zakaj? I, jezi me, da ga imenujejo pravičnega!“ To je silno značiven zgled za to, kakšni nagibi časih odločujejo v masah. In poglejte porote! Ali sodijo po načelih socialne pravičnosti? Vse bolj se čujejo tožbe, da sodijo premnogokrat le po načelih strankarstva!

Lepa misel tiči v demokraciji, a jaz ne vidim, da bi jo bilo mogoče uresničiti vzpričo velikega razdora v modernem človeštvu. Zato jaz ne verjamem v demokracijo. Zmagala bo – ustaviti se ne da več! – toda ali bo res osrečila narode?

Nekaj odgovora.

(Opomnje dr. A. U.)

Jaz ne čutim v sebi Favsta, zato tudi le skromno povem svojo misel. Začnem pa tam, kjer ste Vi končali.

Demokracija se ne da ustaviti več. To priznavate kjub svoji skepsi. In če človek gleda v svet ne more tajiti, da res ves razvoj modernih držav meri na to. Demokracija bo zmagala!

Zdi se pa Vam, da ne bo osrečila človeštva. Zakaj ne? Zato ne, ker v moderni družbi ni npravnega edinstva in bo tako anarhija zavládala tudi v državah. Anarhija ali pa tiranija većin, jakobinstvo. Kaj tedaj? Vi ste postavili na konec vsega vprašaj. Meni se pa zdi, da je treba drugače zaključiti. Če se demokracija ne da več ustaviti in če npravno needina demokracija ne obeta

lepše bodočnosti, tedaj je prva socialna naloga vseh dobromislečih, da uveljavijo v družbi nravno edinstvo!

V demokraciji dobi premoč ljudstvo. Jedro ljudstva pa je vendar splošno še dobro. Torej med ljudstvo! Ljudstvo je treba organizirati, ljudstvo je treba versko in nravno, umsko in gospodarsko dvigniti in utrditi, in demokracija bo dobila nravno edinstvo. Najhujše ovire edinstva so: nevednost, nemoralnost in alkoholizem. Torej na delo zoper te sovražnike ljudstva in blagonosne demokracije!

Našemu ljudstvu daje religioznost krščanstvo. A ni je religije, ki bi bila v vsakem oziru tako mogočno počelo harmonije, kakor je krščanstvo. Torej zopet: ljudstvu moč in zavlada bo demokracija nravno edina, demokracija krščanska!

To se zdi meni edino logični zaključek iz Vaših premis: Na delo! Demokracija se bliža, in le delo ji bo vtisnilo signaturo. Vse polovične stranke propadajo. Iz kaosa se dvigata dve načelni stranki: socialna demokracija in demokracija krščanska. Kdor bo zmagal v tem dvoboju, ta bo odločil bodočnost. Zmagalo pa bo delo!

Priznavam pa, da sovražnih sil ni malo, a tudi tedaj, ko bi sovražne sile grozeče prevladovale, bi bilo edino logično geslo: Na delo! Zakaj denimo, da bi zmagala socialna demokracija. Socialna demokracija je v svojem razdiravnem bistvu taka, da se v zmagi sama ubije; rušiti more, graditi ne more! Zato bi se kmalu zopet začel nov proces. Socialna demokracija bi začela razpadati, a množice bi se obrnile tja, kjer je upati rešitve. In tedaj bi spoznali, da vse, kar je bilo zares dobrega in lepega v socialni demokraciji, nudi krščanska demokracija, le še s tem dodatkom, da more vse to tudi uresničiti. Socialna demokracija obeta, česar dati ne bo mogla – in to bi jo v zmagi ubilo –, krščanstvo da, kar obeta – in to mu poroštvuje po največjih krizah najgotovejšo zmago! Edini pogoj je: delo. Krščanstvo mora uveljaviti svojo moč na vseh poljih. Le tedaj bo človeštvo spoznalo, da je krščanstvo tudi socialno – edino rešivno!

Kakor vidite, se precej strinjam z Vami. Morda sva celo popolnoma edina. Saj sem jaz le izvedel, kar ste vi nastavili. Če Vam je demokracija kot počelo svobodnega bogatega življenja in razvoja v nekem oziru ideal, Vam mora biti krščanska demokracija v vsakem oziru ideal! Saj krščanska demokracija

poroštvuje tudi to, česar demokracija kar taka dati ne more — npravno edinstvo, veliko enoto!

Le eno opombo še! Vaše izvajanje o npravnem edinstvu je logično, a vendar v praksi ne velja do pičice. Mnogo socialnih in političnih vprašanj je, ki niso tako neposredno v zvezi z religijo in etiko, da bi ne bila mogoča neka skupnost med strankami raznih načel. Tudi niso ljudje vedno tako logični, da bi izvajali iz svojih načel zadnje posledice. Potem pa je prišla tudi moderna veda v mnogih socialnih problemih do posledic, ki se dejansko strinjajo s krščanskimi nazori. Odtod v mnogih socialnih in političnih vprašanjih neko soglasje. (Primerite socialno politiko demokratske vlade Združenih držav!) Korenita socialna reforma pa brez npravnega edinstva v najvišjih načelih res ni mogoča. Še huje pa je, če stranke hočejo uveljaviti ne le svoja socialna, ampak tudi nereligiozna načela. Tedaj je anarhija ali tiranija neizogibna! (Primerite zopet tiranijo jakobinstva na Francoskem!) In vse kaže da se započne po vsej Evropi poleg socialnega tudi boj proti krščanstvu in za krščanstvo. Zato res lahko skratka rečemo: Demokracija bo le počelo anarhije, če ne bo npravno edina, če ne bo krščanska! Meni se zdi to logičen in tudi dejansko upravičen sklep.

Ne vem, kaj sodijo drugi. Nekateri, ki so sami gorečniki demokracije in čutijo v sebi Favsta, to odkrito priznavajo. Naj citiram enega! Marc Sangnier, sloveči ustanovitelj „Sillona“, pravi v knjigi o demokraciji (*L' esprit démocratique*): „Demokracija bo veden nered, izvirajoč iz boja med sovražnimi si stanovi, ako se ne posreči združiti stanove v imenu nauka, ki se poteguje za nižje stanove, ne da bi drugim odrekal enake vrednosti. Tak nauk pa je le katolicizem!“

Črtice iz poljske književnosti.

Spisal prof. Jan Magiera (Kraków).

III. Preporod poljske književnosti.

Hvala za prerojenje poljske misli gre dvema politikoma in borivcema za zdrava in napredna načela. Eden je bil nekaj let (1705 – 1709) poljski kralj, sicer lotarinški knez – Stanislav Leszczyński (1677 – 1766). Veliko je pisal po francosko. V domačem jeziku je napisal „Głos wolny wolność ubezpieczający“ („Svobodni glas svobodó zagotovljajoč“). Želi oteti domovino in svetuje, naj bi se zbor ne shajal po enkrat na dve leti in to za šest tednov, temveč naj bi zboroval neprenehoma. Zahteva stalno vojsko in davke, omejuje veto.

Za njim stopa, a ne z boječo nogo, temveč že s krepkim korakom, duhovnik Stanislav Konarski (1700 – 1773), veliki reformator vzgoje na Poljskem, nevtrudni menih piarist, ki je zagovarjal pouk v poljskem in ne latinskem jeziku, a hkrati širil francoski vpliv. Tudi on se je oglasil o političnih zadevah v delu: „O skutecznym rad sposobie“ (Svet o uspešnem načinu). Ta uspešni način, kako utrditi zidove Ljudovlade, ki se rušijo, obstoji v tem, da se odstrani „veto“, in da se sklepajo postave z večino glasov. Njegova izvajanja so prepričala razumnejše, in l. 1791 je bil „veto“ res odpravljen.

Druga glavna napaka notranje uredbe Poljske je bila volitev in sicer volitev „viritim“, tako da je imel vsak prebivavec pravico svoj glas dati lastnemu kandidatu. Kako pa je ta svoboda v resnici izgledala, je pokazala volitev zadnjega kralja Stanislava Avgusta Poniatowskega (1764 – 1795), ki ga je želela videti na prestolu carica Katarina II., in ki so ga „izvolili“ ruski bajoneti proti volji naroda. To načelo je pobil s svojimi spisi prvi veliki poljski demokrat, duhovnik Stanislav Staszic. Politični pisatelji XVIII. veka so imeli vsaj tolažbo, da njih glas ni utihnil brez odmeva; kmalu je slavna ustava 3. maja l. 1791 sprejela vse njih predloge: dedni prestol, sklepanje postav z večino glasov, vojsko 100.000 mož, davke in druge take reforme. Žal, bilo je že prepozno.

Država se je nagnila v propad, in kakor v predčutju bližnje politične smrti se je genila v narodu želja opisati dosedanje življenje. K temu je spodbujal sam kralj, ki je za historika Naruszewicza od vseh strani znašal dokumente in zbiral prepise aktov. Naruszewicz je v obširnem delu popisal zgodovino Poljske do polovice XV. stoletja. Čas in moči mu niso dovolile, da bi dokončal delo. Ob istem času je pisal Andrej Kitowicz dovolj popolne in celo v paberke idoče spomine svojih časov in risal zelo posamez in natančno navade in običaje v Poljski za časa predzadnjega kralja.

Kralja Poniatowskega zovejo mecen a poljske umetnosti in književnosti: Bil je mecen v istini. Na svojem dvoru je imel slovečega slikarja Bacciorellija, ki je izobražal pod kraljevo oskrbo stoječe poljske talente. Kralj je pošiljal na svoje stroške nadarjene celo v tujino. Stanislav Avgust je budil vnemo za gledišče in je vzdrževal stalno gledišče v Varšavi. Da bi razžaril leposlovnega duha in vnel pesniške žile, je prirejal „četrtkove večere,“ na katerih so se zbirali pesniki in pisatelji, čitali svoje umotvore in se razgovarjali o vednostnih rečeh. Pod dihom tega vetra, ki je vel z višin kraljevskega prestola, je zacvela poezija v gladki svileni obleki, poezija, ki jo imenujejo p s e v d o k l a s i č n o.

Hvalisala je mogotce poezija Trembeckega, kraljevega komornika, prvega panslavista-rusofila na Poljskem. Vendar najdemo poleg laskavih verzov v njegovih delih pesniški opis, ki se do danes imenuje biser poljskih opisov, namreč „Zofiówko.“¹⁾ Jezik te pesmi je tako lep, da se je Mickiewicz Zofiówko naučil na pamet in se izobražal ob delih njenega avtorja. Svojemu mecenu se je laskal v verzih tudi historik Naruszewicz in istotako „knez poljskih pesnikov“ Ignacij Krasicki, da ne naštevam manjših.

Vrsta poezije, ki jo ljubijo psevdoklasiki, je epos, čigar vesela, zbadljiva stran se pojavi sedaj v poljski poeziji prvič. Tipus mirnega psevdoklasika, mojstra v jeziku in pravilni obliki, je Ignacij Krasicki (1735—1801), po stanu in imenu škof, po vsakdanjem življenju znan kot pravi mož salona in kozmopolit. Četudi duhovnik, je smešil zaostale in neuke menihe v šaljivem eposu „Monachomachia“. Ni sicer posnemal nemškega

¹⁾ Poljski magnat, srečni Potocki, je napravil za svojo ženo Zofijo, Grkinjo, slovečo lepoticó velikanski in prekrasen vrt z ribniki, vodometi in spominki, in zato potrošil stotisoč zlatov. Sedaj ima to imetje zaplenjeno ruska vlada.

„Reineke Fuchsa“, a v istem okusu je napisal „Myszeido“, v njej pripoveduje vojsko maček z mišmi po vzgledu grškega boja žab z mišmi. Po vzoru Voltairja je zložil junaški epos o chocimski vojski. A slava Krasicekega se ne opira na epiške pesnitve, temveč na prozaiško delo o vzornem gospodarju („Pan Podstoli“), in slednjič na pesniške satire in basni.

Krasicki je ustvaril v poljski književnosti tako lepe in tako vzorne basni kakor Ezop v grški, v francoski Lafontaine, v ruski Krylov. Njegove basni so navadno zelo kratke in jedrnat, a njih misel je kljub temu jasna in globoka. Izrekajo vedno kako splošno resnico, ki se da porabiti celo na vsakdanje dogodke. Vendar imajo često tudi politično barvo in znake tendence. Hrepenenje starejšega pokolenja po izgubljeni svobodi in brezbriznost mlajših nasproti ruski odvisnosti čutimo v basni „Ptiki v kletki“:

„Czemu placzysz?“ staremu mówil czyżyk mlody,

Masz teraz w klatce lepsze niż w polu wygody (usodo).“

„Tyś w niej zrodzon – rzekl stary - przeto ci wybaczę (odpuščam),
Jam byl wolny, dziś w klatce i dlatego placzę.“

Za Stanislava Avgusta je bilo veliko satirikov, ki so zmote in napake vrstnikov švrkali s togim bičem ironije. Kaj, ko je imela družba že pretrdo kožo, da bi čutila udarce satire. Zato tudi te tvorbe niso nič več nego senčne slike življenja zadnjega svobodnega rodu v Poljski.

Poezija Krasicekega, Naruszewicza, Trembeckega se blišči v lepi obleki, zveni z gladkim verzom in izbrano rimo, ali ona je kakor mojstrsko izdelana stavba in umetna igrača, toda nima srčne topline; ona je hladna. Manj dovršeni umetniki, a zato vseskozi lirični pesniki, so zadnji posnemavci Szymonowicza, prepojeni že tudi z občutnostjo laških pastoralov, zastopniki sentimentalizma v poljski poeziji: Kniaźnin in Karpiński. Kniaźnina so imenovali prvega poljskega romantika, ker je prvi uvedel v umetniško poezijo ljudske življe s selsko opero: „Cyganie“. On je pesnik platonske ljubezni, ki slavi z dalje milico in duša mu je vseskozi čustvena. Nesreča domovine mu je šla silno do srca. Ko je bil l. 1794 Kościuszko ujet in so ruske vojske zasedle Varšavo ter je Suvorov v treh dneh pomoril 20.000 neoboroženih žrtev, so začele obhajati Kniaźnina vizije poboja, požiga in umorov, padel je v blaznost in v njej končal življenje. Močnejša je bila narava Krapińskega, ki si je pridobil priimek „poeta srca“ s svojimi preobčutljivimi seljankami, zelo popularnimi še v časih Mickiewicza.

On je po narodnih nesrečah uglasil svojo piščal na otožno melodijo. Tolažbe je iskal v veri in zložil nekaj nabožnih pesmi, ki jih danes poje celi narod.

Značilna poteza Avgustovskih časov v političnem in narodnem življenju je ta, da se krepi vpliv peterburškega dvora, da raste pri poljski vladi brezbriznost za državne zadeve, in da posamezniki, stoječi na čelu naroda, zanikujejo domoljubje. Ti časi so najbolj žalostni v zgodovini naroda. In čudo, prav tedaj, ko bi šlo tugovat in plakat, vsepovsod šumne zabave in bali, a v književnosti sijajno cvete komedija. Z uspehom jo oskrbuje v zgodovini poljskega gledišča sloveči Boguslavski in Kamiński, oba igravca in pisatelja. Slavo „poljskega Molierja“ si je pridobil Frančišek Zablocki. To ime mu je dal kralj Stanislav. Njegova dela obsegajo blizo 80 dramatičnih tvorb, a najbolj dovršen in splošen je: „Fircyk¹⁾ w zalotach“ (zaljubljeni gizdalin). Nič zato, veseli pisatelj toliko komedij je po zadnji delitvi Poljske spremenil življensko pot in se posvetil službi oltarja, postal duhovnik.

Kakor je ginilo življenje domoljubnejših posameznikov pod nevihto političnih nesreč, takisto je ginil duh naroda. Ko so srca posameznikov zapadla žalosti in se je privatno življenje pogrezalo v neobčutnost in mrtvilo, tedaj pa se je duh naroda zavedel, stresel se kakor v letargiji in se prebudil, in razum je začel delovati. Poljsko telo so dejali v okove, težo vezi je začutil tudi duh in si je zaželel prostosti. Poljska dlan dvigne orožje, poljska prsa služijo Napoleonu, da bi le neodvisnost našli in izvojevali svobodo. Boj za samostojnost duha je tedaj znak poljskega duševnega življenja in književnosti zadnjih let XVIII. in prvih let XIX. stoletja.

Klici: „narodnost sloni na jeziku“ — „izobražajmo duha in hranimo ga z narodnim čutom“, so postali vodilo poljskim kulturnim željam poleg politične samostojnosti. Vzorna in delavna „Komisyja Edukacyjna“ je preustrojila krakovsko vseučilišče, organizirali so nekdanje jezuitsko vseučilišče v Vilni, učenjak Czacki je ustanovil v Krzemieńcu licej (l. 1805), ki je dal domovini kopico znamenitih mož (n. pr. Słowacki). Zbirali so z naglico vsakovrstne zgodovinske spominke, ena izmed teh zbirk je slavni „muzeum Czartoryskich“ v Krakovu. Množe se ljudske in srednje

¹⁾ Fircyka je nazval Zablocki varšavskega kavalirja, eleganta, ki živi prosto in klateško in otira kote salonov.

šole, raste število šolskih knjig. Pojavljajo se apostoli domoljubja, ki ne hranijo imetja, ne skoparijo z zdravjem in delom, jim ni žal življenja za materinsko zemljo. Tisti, ki stavijo svoje nade na orožje, tvorijo na Laškem legije, od tam hite, pojoč pesem: „Jeszcze Polska nie zginęła“, z napoleonskimi četami na sever. Dosegli so po Napoleonu ustanovitev varšavske kneževine (1807), a dunajski kongres je dal Poljakom kongresno kraljestvo, (1815–1831) zvezano z Rusijo v personalni uniji. Znanstvene moči, junaki duha, so ostali doma, so se združili v „Towarzystwo Przyjaciół Nauk“ (1800–1831) ter započeli vekovito delo na vseh poljih narodnega, družabnega, gospodarskega življenja, zlasti pa na naučnem in književnem polju.

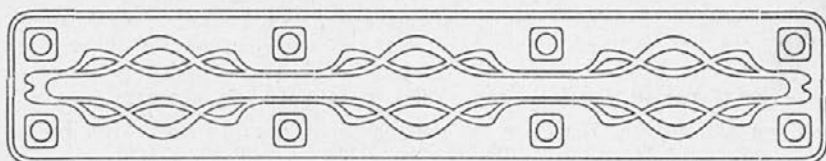
Književnost, katera se razvija pod oskrbnimi krili Naučnega Tovarištva, ima izrazit znak domoljubja v vseh svojih panogah. Izraz najiskrenejšega domoljubja vidimo v življenju in delih zadnjega predsednika tega tovarištva, Julijana Niemczewicza (1758–1841). Bori se za poljsko svobodo z orožjem v desnici, trpi zanj v peterburški ječi, se bojuje potem s Kościuszkom za svobodo Amerike, postane član vlade Poljskega kraljestva, se po nesrečni ustaji 1. 1831 izseli in umrje v tujini. Njegova pesem pozna samo domovinsko melodijo. Njegove basni so večjidel politične. „Historični spevi“ zloženi za mladež imajo namen vdihniti otroškim srcem ljubezen do domovine. Vse njegove tragedije odpirajo minulo preteklost, a komedija „Powrót posła“ (1790) širi politične ideje naprednega dela poslancev v velikem zboru, ki se je proslavil z ustavo iz leta 1791. Proti zaveznikom Rusije izide izpod njegovega peresa „Biblia Targowicka“. Četudi ni bil historik, ko so si člani Naučnega Tovarištva razdelili nadaljevanje Naruszewiczevega dela, opisuje on vlado Sigismunda III. Zavedajoč se domoljubne in kulturne dolžnosti je ustanovil prvi politični dnevnik na Poljskem. On je dal tudi rojakom prvo zgodovinsko povest „Jan z Tęczyna“ po vzoru Walter Skotta.

Isti skupini mož pripada Linde, ki je ustvaril poljski slovar, do danes znamenito delo v poljskem jezikoslovju, Staszic, dejanski demokrat, ki je osvobajal tlačane in prvi organiziral kmetiška društva, a Tovarištvu daroval krasen dom, pisal mnogo političnih člankov in raziskoval geologijo. Z njimi je hodil žalobni pevec Woronicz, ki se je v premišljevanjih o izgubljeni svobodi prvi osmelil priznati, („Gdy Bóg nie może karać bez przyczyny – Los

nasz być musi plodem własnej winy“), da so si Poljaki sami krivi svoje nesreče. Na sejah „Priateljev Nauk“ je čital Alojzij Feliński, avtor pesmi (sedaj narodne himne): „Boże coś Polską przez tak liczne wieki — Otaczał blaskiem potęgi i chwały“ (Bog, zakaj si Poljsko skozi toliko vekov obdajal s sijajem moči in slave) svojo „Barbaro Radziwiłłowno“, najboljšo dramo psevdoklasične dobe. Z duhom Tovarištva napojeni Kajetan Koźmian, hoče dati domači književnosti to, kar je dal Vergil rimski, zato piše velikansko junaško pesem „Stefan Czarniecki“, ki slika v nji zgodovino Poljske v času švedskih vojskâ, in „Ziemianstvo“ po zgledu latinskih Georgikov.

Prvo besedo v Tovarištvu so imeli psevdoklasiki in iz njih vrste je izšel tudi zakonodajavec umetniškemu okusu, Dmochowski, ki je napisal za Poljake kakor Boileau za Francoze po zgledu Horacija „Rimotvorsko umetnost“. Vendar so ta literarna pravila, ki jih je postavil, kakor nagrobni spomenik za klasično strujo na Poljskem. Psevdoklasicizem se je že preživel. Poljaki čitajo odslej vedno bolj živahno nemške kritike Lessinga, Herderja, se navdušujejo za pesmi Schillerja in Bürgerja, strastno se ugablajo v Šekspira in Byrona. Že nastopa Wężyk z novo teorijo drame v naučnih sejah; klasiki se branijo, nočejo tiskati te razprave; že se nagiblje Brodziński v razpravi „o klasičnosti in romantičnosti“ k novi smeri, četudi se v poeziji oslavlja samo s seljanko („Wiestaw“); njegovi prevodi slovanskih pesmi (čeških, ruskih, hrvaško-srbskih) širijo Herderjev ideal, občudovanje ljudske poezije. Trdovratni klasik Fr. Morawski, ki je ustvaril lepo sliko staropoljskega življenja v klasičnem slogu („Dworzec mego dziadka“), se je vnel za Byrona, brž ko ga je prečital, in je celo preložil pet njegovih pesnitev. Nastala je kritična vojska med taborom klasikov in romantikov, a kot mirivec je stal med sovražnimi vrstami Morawski z „Listi do klasikov in romantikov“. Želel je ohraniti „davno obliko in jej dati novega duha“. Njegov glas je bil preslab. Nova struja je podrla tudi staro obliko, in zmagoslavni junak je bil mladi gimnazijski učitelj iz Kovna, ki je v letu 1822 izdal „Balade in romance“, a nastopno leto fantastično dramo „Dziady“. Ta zmagovavec je bil Mickiewicz.

OBZOR.

Enotni izvir jezika.

Poroča dr. A. Ušeničnik.

Veliki italijanski jezikoslovec Alfredo Trombetti, profesor v Bolonji, novi Mezzofanti, kakor ga imenuje po pravici p. Škrabec¹⁾, je sklenil ves ogromni jezikovni material, kar se ga je nabralo v zadnjem stoletju, skupiti, potem ločiti (analizirati), urediti, združiti, da bi, če mogoče, dognal kaj gotovega o razmerju jezikov. So li jeziki sorodni ali drugorodni? imajo li en izvir ali so izšli iz več virov?

Pravda o izviru jezika je stara. Krščanstvo, ki uči, da je vse človeštvo ena družina, uči tudi, da so se vsi jeziki razvili iz enega jezika. Proti temu nauku so se dvignili moderni učenjaki (Pott, Schleicher, Mueller), češ da je zmeta. Tako različni človeški jeziki so se mogli razviti le iz več betev. Trombetti je sklenil lotiti se vprašanja brez vsakih predsodkov, brez ozira na vsako dogmo, brez ozira, pravi, na krščansko dogmo in brez ozira na moderno dogmo. Le znanstvena kritika naj odloči vprašanje. Lotil se je velikanskega dela z vso silo svojega neutrudnega duha, preučil tako rekoč vse jezike v Evropi, Aziji, Afriki in Oceaniji — le ameriških do zadnjega časa ni še mogel natančno preiskati, a jih tudi preiskuje (str. VII) — in po globoki analizi vsega materiala je prišel do velike sinteze, da imajo vsi jeziki enoten izvir. Svoje preiskave bo sedaj izdal. Akademija znanosti mu je dala veliko darilo. Kralj Viktor Emanuel pa se mu je ponudil, da založi velikansko delo. Izšlo je doslej še le nekaj zvezkov I. dela. Ker pa tvarina še vedno sproti narašča, je objavil pogloblitve rezultate svojih raziskav v posebnem delu za širše sloje: »*L' unità d' origine del linguaggio*» (Bologna 1905).

Brez vseh predsodkov je šel Trombetti na delo, a čimdalje je zasledoval razvoj jezikov, tem več skupnih prvin se mu je odkrivalo

¹⁾ P. Škrabec je na platnicah „Cvetja“ (1907, 3. zv.) prvi med Slovenci opozoril na Trombettijevo delo.

in „večkrat sem se vprašal, pravi, kako je mogoče, da učenjaki niso videli teh skupnosti“. Prišel je do spoznanja, da so bili tega krivi pred-sodki. Zdelo se mu je to tem bolj čudno, ker so se isti učenjaki s takim veseljem oprijeli darvinizma. Mogoč naj je torej razvoj človeštva in živalstva iz ene prabetve, a razvoj jezikov, ki jih govore razni deli tega človeštva, iz enega jezika naj bi ne bil mogoč? Toda Trombetti se ni dal motiti ne od takih, ne od drugačnih apriornih misli, marveč je nadaljeval delo s trdnim sklepom, da bo slušal le dejstva (str. 12).

Metoda, ki jo je rabil, se ozira na štiri glavna vodila: 1.) Pri-merjati med sabo jezikoslovne gruče v redu njih zemljepisne lege. — 2.) Določiti v vsaki jezikoslovni gruči po notranjem primerjanju oblike in pomene, ki so jih imele besede v dotičnem prvotnem jeziku, ali vsaj zbrati toliko tvarine, da bo mogoče odpraviti dvojbe. — 3.) Pre-soditi sestavo besed, da se bodo razločile korenike in oblikovne prvine, in določiti, ako mogoče, poslednjih pomen. — 4.) Upoštevati glasoslovne zakone, ki vladajo v vsakem jeziku, zlasti v primeru velike razlike v glasovih (str. 26¹⁾).

Ni pa vsaka skupnost, ki se morda pokaže tako med jeziki, že nujno dokaz jezikovne sorodnosti (genetična). Zato je Trombetti združil z omenjeno metodo še induktivno metodo, s katero je skušal dognati: 1.) ali ni skupnost le slučajna? — 2.) ali ni skupnost le odtod, da si je en jezik izposodil od drugega? — 3.) ali ni morda skupnost le posledica bistveno iste narave človeške duše (psihe)? Še le tedaj, če je izključeno, da bi imela skupnost podlago v kateri teh treh možnosti, je skupnost rodovna (genetična).

Brez predsodkov in z zanesljivo jezikovno metodo je Trombetti začel primerjati jezike, najbolj indoevropske s semitskimi. Čim dalje je primerjal, tem širše polje se mu je odpiralo. Jeziki so se družili v vedno večje gruče. Na mesto semitskih so stopili afriški jeziki sploh, na mesto indoevropskih jeziki Evrope, Azije in Oceanije. Med njimi pa je zopet zasledil skupne vezi: kavkaški in baški jezik sta kakor člen med kamo-semitskimi in indoevropskimi jeziki, afriški jezik bantu pa med kamo-semitskimi jeziki in med jeziki Oceanije. Ko je pozneje začel proučevati še ameriške jezike, je zopet opazil notranje vezi med njimi in med jeziki vzhodne Azije. Tako so se strnili jeziki v velik krog, ki se ujema z njih zemljepisno lego. Če primerjate v tem krogu jako oddaljene jezike, se vam bodo zdeli silno tuji in tujerodni, a če primerjate člen za členom, se vam odkrije sorodstvo med A in B, B in C, C in D . . .

¹⁾ Slovensko besedilo teh pravil smo povzeli od P. Škrabca o. c.

in Ž. Če pa je $A = (\text{soroden}) B$, $B = C$, $C = D = \dots \dot{Z}$, tedaj je brez dvoma tudi $A = \dot{Z}$.

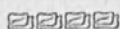
Tako je prišel Trombetti na podlagi dejstev do zaključka, da so vsi človeški jeziki med seboj sorodni in da izhajajo iz ene betve.

V zgodovini jezikov pa tiči velik kos človeške zgodovine sploh. Jako lepo pravi Trombetti (str. 54), da je jezik „najbogatejši in najzanesljivejši arhiv človeški“. „Jezik“, pravi, „je kakor nekaka okamenina človeške misli (pensiero fossile): obnoviti zgodovino človeškega jezika, se pravi obnoviti zgodovino človeške misli. A ne le, da nam jezik odkrije notranje zgodbe človeštva, odkrije nam tudi njegove vnanje zgodbe: kakšna je starost človeškega rodu? kje se je prikazal na zemlji? v enem času in v enem kraju ali v več časih in na več krajih? kako se je selil in naselil po vsej zemlji? Že Leibniz je uvidel velikanski pomen primerjajočega jezikoslovja.

Brez ozira na druge razloge sodi Trombetti, da je že dokazani enotni izvir jezika močan dokaz tudi za enotni izvir človeštva. Zopet se čudi, kako da se ravno zastopniki evolucije tako upirajo enotnemu izviru človeškega rodu. Zdi se mu, da morajo vplivati nanje „neznanstveni“ razlogi, predsodki. Kot jezikoslovec sklepa Trombetti: „Izvir jezika je enoten, to je moje znanstveno prepričanje, mislim pa, da ima tudi človeštvo enoten izvir“ (str. 57).

Starosti človeškega rodu ni še mogoče dognati. Brez dvoma pretiravajo oni, ki navajajo visoke številke. Trombetti misli z vso reservo, da bi utegnila znašati 30000 — 50000 let. Kot središče, odkoder je izšel človeški rod, („zibelko človeštva“) si moramo misliti kak kraj Evrazije (Evrope - Azije). Trombetti omenja opazko prirodoslovcev, da je vsaka vrsta najpopolnejša tam, kjer ima izvir. Čim dalje pa gremo od pokrajin Evrazije, tem nižja je stopnja človeškega rodu. Na najnižji stopnji so rodovi na krajih zemlje: hotentoti v skrajni Afriki, patagonci v skrajni Ameriki, divjaki v Avstraliji. Njih bogati jeziki pričajo še vedno, da so bili ti rodovi nekdanj na mnogo višji stopnji omike; vse torej kaže, da so npravno in telesno propadli, ko so prišli v neugodne kraje in razmere.

Trombetti sklepa uvod (str. 58) k strokovnemu delu: „Vsi ljudje so ene vrste, vsi ljudje so bratje!“

Nepreiskani kraji.

Poroča J. P.

Dasi je človek gospodar stvarstva, mu vendar niti zemlja ni povse znana. Je kakor kralj, ki ne pozna svojega kraljestva.

V 19. stoletju je človeštvo tudi v tem oziru izvršilo orjaško delo. Začetkom 19. stoletja je bilo na zemeljski obli več neznanih krajev, kot znanih; a začetkom 20. stoletja je bilo ravno nasprotno; ako ne vpoštevamo polarnih krajev, lahko rečemo, da je bilo začetkom 20. stoletja več znanega ozemlja, kot neznanega.

Odkritja čakata še oba pola. Zlasti okrog južnega tečaja je velik kos neodkritega sveta.

V Evropi ni nikjer drugje nepoznanih krajev, kot samo še na Balkanu tuintam kaj. Zato ima Azija tem več „temnih“ prostorov. Precej v Mali Aziji so ozemlja, o katerih zemljevidi ne vedo nič gotovega. Večina Arabije je nam Evropecem še sedaj skoroda neznana. V osrednji Aziji so novejši raziskovavci (n. pr. Sven Hedin) marsikako deželo natančno opisali in njeno podobo začrtali v atlante. Mnogo hvaležnega dela jim je pa še ostalo.

Afrika je sicer razdeljena med razne vladarje in republike. Razdelili so si jo leta 1885 v kongiškem kongresu (v Berlinu). A tu so evropske države in njih novi afriški državljani v pravem pomenu besede kupili mačka v žaklju. Angleški kralj niti ne ve, koliko je narodov, ki žive v afriških angleških ozemljih. In poglavarji teh narodov bi takoj udarili na vojni boben, ako bi se jim reklo, da niso neodvisni.

Zato ni napačno, ako se reče, da je kongiški kongres razdelil samo zrak, ki leži nad Afriko. Kako malo nemške so n. pr. afriške nemške naselbine, smo videli ravno v zadnjem času.

Dežel, ki so na afriških visokih planotah, nam je komaj pol znanih, in boj med črnim in belim plemenom se bo pravzaprav šele začel. Da zamorci niso slab vojaški material, dokazuje nemška jugozahodna Afrika; ondi je zamorski poglavar Vitboj Nemcem delal toliko preglavic, da mu je veliko nemško cesarstvo dalje časa plačevalo po štiri tisoč mark na leto, da je dal mir. Nemci so sicer trdili, da mu plačujejo pokojnino. Zamorci so pa dobro umeli, da je to davek.

Celo stoletje odkritja, t. j. podjarmljevanja in — prelivanja krvi ima za seboj Severna Amerika. Leta 1800 je bilo v Severni Ameriki še polovica vsega ozemlja neznanega. Danes čakajo odkritja samo še nekateri kraji v Alaski in v severnem delu Kanade. Podobno je z Avstralijo. Neznane je nekaj malega v sredini avstralske celine (a še to večinoma le v zahodni polovici) in skoro popolnoma neznan je nova Gvineja.

Južna Amerika nudi pa zemljepisem premnogo dela. Zlasti Brazilija spada med dežele, ki so najmanj preiskane. Mnogi prerokujejo, da se bodo za nekaj let evropski izselniki tako vsipali v Brazilijo, kakor sedaj v Severno Ameriko. Porečje silne Amazonske reke in severno porečje reke Rio de la Plata sta ravno tako malo znani, kakor dežele ob afriškem Kongu. Ako se v porečju teh dveh južno-ameriških rek najdejo kraji, ki bi mikali evropske naselnike, se res utegne za Južno Ameriko začeti nova doba.

V krajih, katere si bodo Evropci šele osvojili, se bo torej spet ponavljala stara pesem: Najprej pojdejo tja zemljepisci, za njimi trgovci; vsled kupčije se bodo vneli prepiri med evropskimi trgovci in domačini. In v obrambo trgovcev se bodo odposlale evropske čete itd. po starem receptu. „Civilizacija prinaša samo krivico“, mi je nekoč rekel star nemški pisatelj, ki je sredi minulega stoletja po naročilu hamburškega veletržca Godefrieda prepotoval otočje Samoa. In najnovejši nemški kolonialni škandali potrjujejo to sodbo.

Letalo.

Poroča J. G.

So zrakoplovci, ki trdijo, da je zračni balon velikanska pavliharija. Pravijo, da je to ravno tako, kakor če bi kdo s štirimi konji vozil po cesti veliko posodo, recimo, skledo, napolnjeno z vodo, in bi v vodi imel čolnič, v čolniku bi pa sam sedel, ter premišljeval, kako se imenitno pelje! Zakaj pa ptičem ne rastejo na hrbtu baloni? Morebiti res samo zato ne, ker jih ni treba? . . .

To je argument, da moraš kar umolkneti.

Navdušeni pristaš balona, zrakoplovec grof Zeppelin, pa ravno tako duhovito dokazuje nasp otno misel. Na shodu nemških naravo-

slovcev in zdravnikov v Stuttgartu (od 16. do 22. septembra 1906) je med drugim rekel nekako tako-le:

„Za plavanje po zraku najbolj priporočajo posnemanje ptičjega leta, češ, to je najnaravnejše. Kakor bi rekel, da bo kočija najhitreje tekla tedaj, ako ji bom namesto štirih koles nataknil štiri noge . . .“

Tudi izvrsten argument!

Ti dve prisposodbi zrakoplova z naravo označujeta sedanje stališče v razvoju zrakoplova. Kar ni mogoče razsoditi, za kaj je danes več vneme, ali za zračno letalo, ali za balon.

Pred kakimi tremi leti so v letalo stavili več upanja. A poizkusi bratov Lebaudy, grofa Zeppelina in majorja Parsevala so pokazali, da se balon vendarle dá nekoliko voditi. In tako se sedaj res ne vé, imali vodljivi balon več pristašev ali letalo.

O balonu se po listih poroča vedno in vedno.

Zato tu samo nekaj podatkov o tem, kakšno bi moglo in moralo biti letalo, o katerem nekateri trdijo, da ga brez dvoma še doživimo. Vendar naj bravec naših besedi ne smatra kot neovrgljivo resnico, ampak kot posnetek raznih hipotez, ki imajo zase samo več ali manj verjetnosti.

Letalo je v najtesnejši zvezi z razvojem bicikla in avtomobila. Dokler ni bilo bicikla, se je menilo, da ni mogoče sestaviti močnega stroja, ki bi bil lahek. Dokler ni bilo dvokolesnih avtomobilov, zlasti onih, ki nimajo drugega stroja, kakor le majhno lahko turbino, — tako dolgo je bilo malo upanja, da bi se kdaj zgradil lahek letalni stroj. In da letalo mora biti lahko, to je vendar prvi pogoj. Lahka in močna tvarina je torej na razpolago; lahek in močen stroj (bencinov eksplozijski stroj na turbino) je tudi že iznajden.

Da bi letalo imelo nalogo, vertikalno od zgoraj dol udarjati na zrak, je umljivo samo ob sebi. A kako naj se udarci vrše, je glavna težkoča; v tem tiči jedro vprašanja.

Premnogi izumitelji so poizkušali s perutnicami, ki bi udarjale na zrak ravno tako, kakor ptičje peruti. Pa nobeden ni imel uspeha. Ako bi stroj gnal take peruti, bi najbrže ne imel kje prijeti tako, da bi se izrabila vsa njegova sila. Če bi človek gnal peruti z roko, bi bilo premalo učinka. Pač je ptica ustvarjena tako, da lahko na perute prenese vso moč svojega života. Človek pa vseh svojih sil ne more koncentrirati v rokah — Toda ali bi se ne dale perutnice gnati z nogami? — Težko! Doslej si tega niti poizkušati ni nihče upal.

Mnogi so že prereševali misel, ali ne bi kazalo namesto dveh perutnic uporabiti dva vijaka, podobna ladijskim vijakom. Lopate vijakov bi bile iz lahkih kovinskih okvirov, čez katere bi bilo napeto platno. Šele pred kratkim je prišlo iz Amerike poročilo, da so tam izumili tako letalo. A tam so jih iznašli že mnogo, toda vsa so zaslužila bolj ime padala kot letala.

Recimo, da bi bile izumljene porabne perutnice. S tem bi naloga nikakor ne bila rešena. Preostalo bi še mnogo drugih težkoč ki bi se morale premagati, preden bi letalo res letalo. Kako dvigniti se od tal? Ptič si pri tem izdatno pomaga z nogami. — Kako na spodoben način priti iz zračnih višav na tla, ako letalo odpove službo? Letalni stroj bo še človeka komaj nosil — če ga bo; kako bi bilo torej mogoče, jemati s seboj tudi pripravo, s katero bi se v slučaju nesreče moglo polagoma priti na tla? — Na kakšen način bi se mogel človek zvezati z letalom toli trdno, da bi se stroj ne ustavil, če prav bi vihar človeka in stroj nekaj kratov prekopicnil po zraku. Dostikrat vidimo, da se pticam to zgodi; vendar radi tega ne pridejo iz konteksta. Pa se bo reklo: „V to ni treba drugega, kakor stroj krepko navezati na život.“ A kdor tako govori, ne pomisli, da bi bilo i ne-prijetno i nevarno, ako bi bil preblizu života stroj, v katerem eksplo-dira bencin. Uvaževati je naposled, da najhitrejše ptice ne znajo samo letati in udarjati s perutnicami ob zrak, ampak njih posebna spretnost je, da znajo bolj plavati, kakor letati. Glej n. pr. koliko časa plava jastreb v velikih krogih po zraku, ne da bi le enkrat zgenil s perutmi! —

Preden se bo mogel človek kakor krilata ptica dvigniti v sinje ozračje, bo moral rešiti dolgo vrsto težkih problemov.

Res je, ako bo kdaj mogel tekmovati z orlom in sokolom, se bo čutil kralja stvarstva v pravem pomenu besede. Vsak čas si bo lahko med raznimi zračnimi tokovi poiskal tistega, čigar smer in hitrost mu bo najbolj po godu. In temu toku se bo prepustil in bo z razpetimi perutnicami mirno in brzo plaval na mehkih valih nevidne reke, in zdelo se mu bo, da se komaj gane z mesta, da pa globoko doli pod njim orkani po bliskovo odnašajo cele dežele nekam tja, odkoder je priplaval sam. Če bo hotel, ga bo zračni tok prenesel makar na nasprotno stran zemlje, kakor prenese n. pr. drobno, šibko lastovico čez širno morje.

A preden se bo človek brezskrbno zibal na perutih viharja, bodo zrakoplovci najbrže doživeli še marsikako razočaranje.

Odlični dom.

Poroča Ferdinand Cilenšek (Praga).

Hvala Bogu, Slovenci si ne gradimo palač. Tu ali tam si kdo sezida vilo, pa večinoma tako, da mora z velikimi črkami gori zapisati VILLA, sicer bi nikomur ne prišlo na misel, da je to kaj drugega kot hiša.

Kar se tiče komoditete, se torej stara mati Slovenija še vedno drži zlate srednje poti. In to ji je le v čast.

Vendar s tem ni rečeno, da ne smemo vedeti, kakšen krov si pri drugih narodih postavi bogatin, ako hoče privoščiti modernih prijetnosti. Kajti mogoče je, da nas pri gradnji svojega gnezdeca najme v delo; in znali mu bomo tem primerneje računati, čim bolje bomo vedeli, za kaj gre.

Torej za kaj pravzaprav gre pri gradnji modernega odličnega doma? — Za to, da se kolikor mogoče z majhnim stroškom doseže kar največ komoditete, ali z drugo besedo rečeno, kar največ noblese.

Nekakšna jako malo vzvišena neodkritosrčnost je v tej stvari. Ljudje bi se radi kazali, kakor da jim ni nič za denar, dasi jim je zanj mnogo več, kakor bi kdo mislil. Sicer je to njih reč; nas stvar dalje nič ne briga, ker se zanimamo samo za sestav modernega luksurioznega doma.

Zadnji čas ima vedno manj pristašev misel, da si bogatin mora sezidati velikansko palačo ali bajnokrasno vilo, ako se hoče ravnati svojemu stanu primerno. Kajti palača in vila ne nesete nič. Prvo načelo našega časa pa je: Denar bodi naložen obrestonosno!

A nekaj luksusa bogatin vendar-le hoče imeti. Vsled tega so se imoviti stanovi za sedaj vneli za navidezen luksus. Kako dolgo bo to trajalo, se seveda ne ve.

Najmodernejše je danes sezidati si preprosto, enonadstropno hišo, ne mnogo večjo, kakor so velike kmetske hiše. Zunaj spodnji del zidu radi pusté neometan, da se vidi obrezani kamen. Štukatur ni nič. Kar je stene v podstrešju na koncu hiše, je deloma iz opeke, deloma iz lepo barvanega lesa.

Pod podstreškom je tramovje izrezljano. Zelene žaluzije, deloma izrezljane, zapirajo okna. Okrog hiše je vrtič, ograjen z lesenim plotom, od katerega se terja, da naj je umetniško preprost.

Notranjščina v estetičnem oziru ni pod nič.

Oglejmo posamne prostore po vrsti!

Veža je tlakana z okusno barvanim šamotom, in stene v veži so do polovice višine obložene z emajliranimi lončenimi ploščami. Iz veže vodijo ena vrata v sprejemno sobo, ena pa v dvorano. Poglavitni prostor cele hiše je dvorana. Iz nje vodijo vrata v vse za stanovanje namenjene sobe. Dvorana je tako visoka, da je njen strop v isti višini kakor stropi sob prvega nadstropja. V dvorani sami so elegantne stopnice iz nebarvanega trdega lesa, katere vodijo do višine, v kateri se nahaja pod sob prvega nadstropja. In v tej višini je ob steni dvorane (nad vrati, skozi katera se pride v dvorano) lep hodnik, čigar lesovje je po starem izrezljano. S hodnika vodijo vrata v sobe prvega nadstropja.

Samo v enem oziru se dvorana razlikuje od drugih sob, to je v tem, da so v dvorani stene blizu tal oblečene z lesom in višje poslikane. Stene ostalih sob so prevlečene z juto, ki je z barvami le na lahko oškropljena. Sicer je uredba dvorane in sob ta-le:

Tla so prevlečena z linolejem. Strop je bel. Sobe niso višje kot $3\frac{1}{2}$ m, in dvorana ne višja kot 7 m. Štukatur ni. Pod stropom završuje steno enostaven podzidek. Okna so kar mogoče velika, zlasti na širokost zelo obsežna; stekla so po starem običaju majhna, okrogla, v svinec vdelana.

Kuhinja je pod zemljo poleg kleti. Z dvorišča vodijo posebne stopnice v kuhinjo in spet druge stopnice v klet.

Srce zgradbe je dvorana. Ondi je velika „leva“ (kamin), ki je lepo umetniško izdelana. V levi plapolajoči ogenj razsvetljuje dvorano pozimi mesto vsake druge luči, ako se slučajno v dvorani ne čita. Pravi namen kamina je, da kot častljiv spomin nekdanjih časov krasi prostor, v katerem se zbira cela rodbina. Z gorkoto pa oskrbljuje hišo centralna kurjava.

Kaj naj rečemo o domovih te vrste? — Da je to povratek k zdravi preprostosti, ki je vsega priznanja in vse hvale vreden!

Žal, da je vse to morda samo muha lahkomišljene dame, ki se imenuje moda. Ker pa moda nikoli ni bila posebno stanovitna, si za sedaj o novem odličnem domu še ne upamo izreči odločilne kritike.

NOVE KNJIGE.

Četrto izvestje „Društva za krščansko umetnost“ za leto 1903–1906. – Ljubljana 1907. Str. 62.

Izvestje ne obsega samo poročila o društvenem delovanju, ampak prinaša tudi nekoliko lepih člankov, ki imajo pomen obenem za umetnost in za znanost. Kakor je razvidno iz poročila deluje društvo sicer tiho, vendar vztrajno in uspešno: dasi je namenjeno samo za Kranjsko, si je vendar društvo tudi izven Kranjske pridobilo ugled in zaupanje (gl. str. 13.) Društvo ima tudi svojo knjižnico, ki je za naše razmere dosti dobro založena s primernimi knjigami (str. 13–17). Poseben škofijski muzej zbira predmete umetniško- in cerkveno-zgodovinske vrednosti; ti predmeti so zdaj večinoma preneseni v deželni muzej „Rudolfinum“ in razstavljeni tam v posebnem oddelku (str. 17–21). – Zelo dragocen je z veliko marljivostjo sestavljeni članek J. Dostala „O doneskjih za topografijo in zgodovino umetnosti na Kranjskem“ (str. 31–48), kjer je zbrana in v lepem redu navedena slovenska, hrvaška in nemška literatura o umetnosti na Kranjskem. Fr. Avsec strokovnjaško popisuje staro gotsko kartuziansko cerkev v Pleterjah (iz začetka 15. stol.; str. 48–52); pridejan je natančen načrt te cerkve. Zanimiv in temeljit je članek J. Dostala „O nekaterih starih pečatih“ (52–58), ki popisuje šest starih pečatov iz ljubljanskega škofijskega arhiva, eden je iz 14., pet pa iz 15. stoletja.

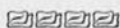
Zunanost in oprema izvestja je zelo lepa in vkusna. Iz izvestja je razvidno, da se pri nas, ako pomislimo na naše skromne razmere, mnogo stori za krščansko umetnost. „Društvo za krščansko umetnost“ je vredno, da bi našlo pri našem občinstvu še več podpore in zanimanja. Potem bode društvo lahko svoj delokrog še razširilo in izpolnilo tudi že večkrat izraženo željo, da bi namreč izdajalo svoje posebno glasilo, ali da bi vsaj „Izvestje“ bolj pogosto izhajalo. F. G.

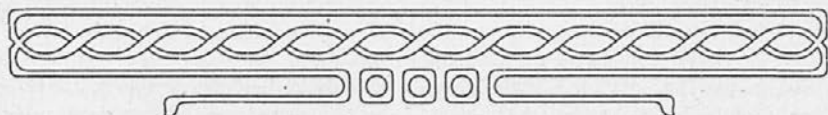
Leposlovna knjižnica. Zvezek II.: „Stepni kralj Lear“, ruski spisal Ivan S. Turgenjev, posl. F. J.; „Hiša ob Volgi“, ruski spisal S. Stepnjak, posl. Jos. Jurca. Str. 180. Cena vez. po pošti K 2:28. — Zvezek III.: „Straža“. Poljski spisal Boleslav Prus, s pisateljevim dovoljenjem posl. po 4. izdaji Fr. Virant. Str. 327. Cena vez. po pošti K 3:52.

Leposlovna knjižnica napreduje počasi, a stalno. Dočim je prinesel 1. zvezek prevod iz francoskega sodobnega slovstva, nas vodita drugi in tretji k vzhodnim in severnim Slovanom. — „Stepni kralj Lear“ nam prinaša nov dokaz za ono pretresljivo poglavje o nehvaležnosti otrok, ki starišem greni življenje ali jim pa celo izkoplje prezgodnji grob. Vsak dan se vrše taki dogodki, a vsak dan se ne rodi pisatelj, ki bi znal takó opazovati in takó živo slikati vpliv zaničevanja in preziranja otroškega na srce očetovo ali materino. Katehet, pridigar, ki govori o četrti božji zapovedi, naj prebere to povest in jo pove — gotovo bo zalegla za sto drugih zgledov. Seveda bo marsikdo na koncu pogrešal kazni, ki bi morala vendar zadeti nehvaležni hčeri; toda ali nas ne uči realno življenje, da vidne kazni res dostikrat ni na tem svetu? Da pa nehvaležni hčeri nimata po očetovi smrti dušnega miru, to pazni bravec gotovo zapazi. Sploh pa je Turgenjev vreden, da ga pridno študiramo; doslej ga poznamo le še vse premalo. — Mnogo lažja po snovi in obliki je druga povest 2. zvezka: „Hiša ob Volgi“. Mlad ruski revolucionarec uide orožnikoma s tem, da skoči ponoči, ko orožnika zaspita, med vožnjo iz vlaka ter na begu pride do samotne plemiške hiše ob Volgi; ondi žaluje vdova s hčerko po sinu, ki je tudi zašel med revolucionarce. Ubežnik se izdá hčerki kot prijatelj njenega brata; hčerko snubi vladni uradnik iz Peterburga, toda pred altarjem se razdere možitev, ker se nevesta odloči za ubežnega revolucionarca. — V povesti sicer ne pogledamo bogvekakó globoko v tajnosti ruske revolucije, vendar pa je zanimiva že zaradi osebe pisateljeve. Njegovo pravo ime je S. Mihajlovič Kravčniskij; služil je nekaj časa kot topničarski častnik, ter se sam dejansko udeleževal revolucije. L. 1878 so se pričeli politični umori. Med prvini je padel general Mezencev; njegov morivec je bil — pisatelj naše novele. L. 1893 je spisal Stepnjak znanstveno razpravo o ruski revoluciji, pod naslovom: „Podzemna Rusija.“ (V češčino prevedeno l. 1905. V Praze, Nákladem Samostatnosti. Str. 251. Cena K 2.50.) Najobširnejše popisuje dobo od l. 1870 — 1880, t. j. dobo propagande in terorizma. — Prevoda se oba čitata jako gladko, le množina tiskarskih pogreškov silno moti.

3. zvezek prinaša pred romanom življenjepisa Boleslava Prusa (s portretom) ter kratko oceno njegovega slovstvenega delovanja. Boleslav Prus je začel slovstveno delovati okrog l. 1870, t. j. v dobi, ko se je bila poljska inteligenca po strašnih udarcih l. 1863 popolnoma iztreznila od svoje romantične navdušenosti; nastopila je bila doba največje literarne treznosti. Slovo so dali sanjarskim idealom, nič več niso gledali

k zvezdam, ampak uprli so pogled v zemljo in začeli študirati socialno vprašanje. To smer so pri Poljaki uvedli v slovstvo zlasti trije veliki talentje: Adam Asnyk, E. Orzeszkova in B. Prus. — V središču našega romana stoji poljski kmet Polž (p. Ślimak, značilno ime!), ki se ubija z obdelovanjem zemlje ter bori zoper razne uime, povodnji, požar, slano itd.; pri delu mu pomagajo žena, dva nedorastla sinova, hlapec in dekla. Siromak si želi kaj pridobiti, toda manjka mu podjetnosti, zaupanja v lastno moč; tudi mu je ruska vlada dala slab zgled, ko je (l. 1864), da bi pridobila kmete zase zoper gospôdo, razdelila nekaj državnega sveta med nje, — in takó Polž vedno pričakuje nove delitve... Medtem se naselijo Nemci v soseščini ter začno graditi železnico, tovarne, mline na sapo i. dr. Tudi Polžu dajo pri tem nekaj zaslužiti; zdaj pa se vzbudi zavist pri sosedih v vasi, ki mu začno hudo nasprotovati. — In po pregovoru: *duobus certantibus tertius gaudet* — ima največ koristi nemški priseljenec. Vsled raznih nesreč, od vseh zapuščen je Polž že na tem, da proda svojo zemljo Nemcem. To je njih srčna želja! Čemu bi se ustavljal ponudbam, saj je tudi graščak prodal svoje lepo posestvo ter odšel s svojo gospó brezskrbno živeti v Berlin in Pariz! Nikjer ne najde ubogi Polž zaslombe v tem težkem boju z Nemci. Tu, v zadnjem trenutku mu oči odpre njegova žena (poljska žena!), ki mu za smrt bolna, kakor v ekstazi, preti s strašnim prokletstvom, ako proda zemljo (str. 293 nsl.). V teh besedah umirajoče Poljakinje je peripetija povesti. Kmet se vsled tega odloči, da ne proda. Tudi sosedje spoznajo, da morajo biti proti složnim Nemcem složni, če se hočejo ohraniti na svoji zemlji. Pisatelj končá optimistično: Nemci morajo zapustiti kraj, ker so zdaj vsi kmetje složni in jim nobeden več noče prodati zemlje. Tako je Polževa hiša straža, ki srečno odbije napad nemških naseljencev. Naš roman je velika epopeja, kjer nastopa ves poljski narod v boju proti nemškemu narodu, ki hoče „kolonizirati“ slovanski vzhod. Kakor satira se bere ondi, kjer nam kaže slabost šlahte, ki prodaja zemljo iz lahkoživosti, ali kjer nam odkriva kmetiške grehe: zavist, neslogo, nezaupnost; toda konec se glasi kakor velika prorokba boljše bodočnosti, ki bo izšla iz kmetiške hiše. — *Mutatis mutandis* kakor pri nas! Knjiga je tudi za Slovence aktualna. Poljaki že praktično izvršujejo vodilno idejo „Straže“. Študirajmo tudi mi to lepo knjigo in bodimo vsi na „straži“! — Prevod je gladek in točen; „Leposlovna knjižnica“ zasluži vso hvalo, da je izdala to lepo delo. *Dr. J. Debevec.*

LISTEK.

Harnack o katoličanstvu. — Na rojstni dan nemškega cesarja dne 27. januarja 1907 je govoril Harnack v berlinski vseučiliški auli o „protestantstvu in katoličanstvu v Nemčiji“ („Protestantismus und Katholizismus in Deutschland“). Govor je imel ireničen namen, pomirjevalno vplivati na verski in politični razpor med protestanti in katoličani. Po Harnackovem mnenju je proučevanje cerkvene zgodovine mnogo pripomoglo, da je sedaj možno neko sporazumljenje in zблиžanje med protestanti in katoličani.

V zadnjih letih — tako je govoril Harnack — je na katoliški strani izšlo več zgodovinskih del, ki jih mora vsak protestantski učenjak ceniti in upoštevati. Odlični katoliški duhovnik (Duchesne, *Histoire ancienne de l'église*, 1906) je spisal obširno in izvrstno zgodovino prvih treh krščanskih stoletij; marsikateri protestantski učenjak bi si želel, da bi bila ta knjiga njegovo delo. Najboljše delo o kritiki svetniških legend je spisal jezuit Delahaye (*Les légendes hagiographiques*). Dela nekaterih nemških cerkvenih zgodovinarjev so tako izvrstna, da jih tudi protestanti ne dosežejo.

O „reformnih katoličanih“ pravi Harnack, da je protestantska kritika njih učiteljica; protestantizmu stoji mnogo bližje, kakor sami priznavajo. Prihodnost bo pokazala, ali je avtoriteta, katero še priznavajo, pravzaprav le stara avtoriteta ali pa sploh

nobena avtoriteta. Do sedaj je bilo to gibanje brezuspešno.

Protestantje morajo priznati, da so poleg vere potrebna tudi dobra dela. Protestantско načelo, da je sv. pismo edini vir razodetja, je napačno; saj že zbirka ali kanon svetopisemskih knjig ni mogoč brez tradicije. — Stari protestantje so tajili bivanje sv. Petra v Rimu; začetek primata so postavljali v poznejša stoletja. Zdaj pa Harnack priznava, da je bivanje sv. Petra v Rimu dokazano zgodovinsko dejanstvo; začetek primata sega gotovo že v drugo stoletje.

S tem govorom je hotel Harnack (sploh priznan kot prvi protestantski bogoslovski učenjak) nemške akademično izobražene kroge poučiti, da nimajo vzroka prezirati katoličanov in katoličanstva. Harnack si sicer želi sporazumljenja in zблиžanja na podlagi svojega brezdogmatičnega krščanstva, kakor ga je razložil v svojem „Wesen des Christentums“. Gotovo je pa častno za nemške katoličane, da so si s svojo organizacijo in svojim visoko razvitim znanstvom priborili toliko ugleda pri svojih nasprotnikih.

Katoliška cerkev v Ameriki. — Večkrat se govori o velikanskem napredku katoliške cerkve v Ameriki. Če primerjamo število katoličanov v Združenih državah pred sto leti in sedaj, se res kaže na videz velikanski napredek; ob koncu 18. stoletja je bilo okoli

30.000, zdaj pa je okoli 12 milijonov katoličanov. Če pa pogledamo in kolikor možno statistično preiščemo, kako so nastale te številke, se stvar pokaže v drugačni luči. To dokazuje znani msgr. Dr. Pavel M. Baumgarten (živeč v Rimu) v knjžici „Verfassung und Organisation der Kirche“ (Kempten u. München 1906; izšla je v zbirki „Sammlung Kösel“). Število katoličanov v Združenih državah je narastlo nekoliko že odtod, ker so bile pridružene nekatere prej španske in francoske pokrajine (južno in zahodno); poglavitno so se pa katoličani pomnožili vsled priseljevanja. Po številu priseljencev bi moralo biti število katoličanov veliko večje, kakor je sedaj v resnici; sedaj štejejo optimisti okoli 14, pesimisti pa okoli 10 do 11 milijonov katoličanov, v resnici bi jih pa moralo biti vsled tako mnogoštevilnih katoliških priseljencev najmanj 20 do 23 milijonov.

Kam so zginili milijoni ameriških katoličanov, ki jih pogrešamo? Baumgarten navaja sledeče važnejše vzroke: preganjanje katoličanov ob koncu 18. in v prvi polovici 19. stoletja, naseljevanje katoličanov v krajih, kjer daleč na okrog ni bilo nobenega duhovnika, notranji razpori in needinost, pomanjkanje cerkva in duhovnikov pri naglo rastočem priseljevanju, protestantska vzgoja mnogih katoliških sirot, pijančevanje, ki je posebno med Irce katoliški cerkvi iztrgalo nenavadno veliko število žrtev, pomanjkanje katoliških šol in preziranje katoličanov v gospodarskem, socialnem in političnem oziru. Najusodnejši vzrok je bil pa ta, ker so škofje in duhovniki premalo mislili na to, da bi priseljencem poskrbeli za duhovno pastirstvo v njih domačem jeziku. Tej nujni potrebi se večkrat namenoma ni ustreglo; včasih se je menda tudi v duhovskih krogih slišala cinična opazka: „Naj se priseljenci uče

angleško.“ Le malo je bilo takih, ki bi se bili prizadevali, da preskrbe priseljencem pastirstvo v njih narodnem jeziku; nekdanj so bili taki cerkveni krogi le izjema, Baumgarten izvzema seveda nemške škofe. Na ta način je izgubila katoliška cerkev milijone vernikov. Sedaj je v tem oziru veliko bolje, vendar mnogi Amerikanci tega še ne izpredvidijo.

Velikanskega pomena za katoliško cerkev je Rafaelovo društvo, ki skrbi za naseljenca prav do kraja, kjer se naseli. Ker priseljevanje v večjih množicah še vedno traja, zato še ne bodo kmalu nastopile normalne razmere. — Za misjone med amerišskimi zamorci bi bilo treba več gorečnosti, za indijanske misjone pa večje podpore. Ta podpora bi se lažje dobila, ako ne bi bila v Ameriki tako razširjena nalezljiva bolezen, da hočejo povsod zgraditi veličastne cerkve in katedrale, ki večkrat presegaajo resnične potrebe.

Odgovornost za te opazke prepučamo rimskemu prelatu Baumgartenu, ki je to napisal morebiti s preveliko ostrostjo in z nekako vidno trpkostjo; za trezno presojevanje resničnih razmer je treba tudi tako neugodne opazke upoštevati in preudariti.

F. G.

O inkviziciji. — O inkviziciji je izšlo zadnji čas več del. Največje je pač zgodovinsko delo Lea, (čigar prvi del je izšel že tudi v nemščini). Žal da to delo ni nepristransko in zajema časih iz kalnih virov in pamfletov. Letos je izdal lepo delo o inkviziciji znani francoski učenjak E. Vacandard (*L'Inquisition. Etude historique et critique sur le pouvoir coercitif de l'Eglise.* Paris. 1907). Vacandard preiskuje, v kakšnih časovnih razmerah je nastala inkvizicija, kako so jo izvrševali, zlasti pa, ali se da ne le umeti, temveč

tudi opravičiti. Že rimski cesarji so smatrali heretike za zločince zoper človeško družbo. Pozneje je herezija izgubila značaj političnega zločina. Ko se je pa v 11. stoletju začela širiti velika herezija srednjeveških manihejcev (katarov), so jo začele svetne oblasti zopet kaznovati s smrtjo, zlasti s smrtjo na grmadi. Posebno ostre zakone zoper heretike je izdal cesar Friderik II. Cerkev je kaznovala herezijo s cerkvenimi kaznimi. Pristojna oblast so bila škofovska sodišča. Šele od leta 1231 so začeli papeži postavljati posebne inkvizitorje. Strogost tedanje dobe zoper heretike, pravi Vacandard, je lahko umevna. Krščanska religija je bila še tesno združena z državo. Herezija je bila zato po tedanjem naziranju socialen zločin. Kazni pa so se ravnale po ostrem kazenskem pravu tedanje dobe. Vendar pa se inkvizicija po mnenju Vacandarda ne da popolnoma opravičiti. Že Hergenröther je poudarjal, da je imel kriminalni proces inkvizicije velike hibe. Vacandard dokazuje, da sploh ni bil v soglasju s kanoničnim pravom, ker je puščal samovolji inkvizitorjev preveč svobode. Zlasti je obžalovanja vredno, da so povzeli iz starega rimskega prava rabo tezalnice. Res je bila herezija katarov tudi socialno silno nevarna. „Ko bi bili zmagali katarji, je dejal že Döllinger (Kirche und Kirchen str. 51), bi bil nastal prevrat, ki bi bil vrgel Evropo nazaj v barbarstvo in pogansko razbrzdanost.“ Isto priznava tudi Lea (I, 117): „Ko bi bilo katarstvo prevladalo ali si priborilo vsaj enakopravnost, bi bil njegov vpliv brez dvoma usoden.“ Seveda je pa treba tudi priznati, da inkvizicija ni nastopala samo proti socialno-zločinskim heretikom, ampak proti vsaki hereziji, ki je tajila kak verski nauk. Toda vpoštevati je, da je pač to bilo v srednjem veku

splošno pravno mnenje. Tudi luteranci, ki jih moderni tako radi proslavljajo kot prvoboritelje svobodne misli, so imeli vsako herezijo za smrten zločin. Vsak heretik, ki taji katerikoli verski nauk, tako je učil Luther, zasluži smrtno kazen. Stari cerkveni očetje so mileje sodili in Vacandard obžaluje, da je srednji vek v tem oziru zašel v tako kruto kazensko pravo. (Primeri: Kölnische Volkszeitung. Literarische Beilage 1907. str. 14.) A. U.

Skrb za umetnine na kmetih. —

Na Nemškem so imeli že sedem shodov, na katerih so obravnavali razna vprašanja o spomenikih zlasti vprašanje, kako ohraniti umetniške starine. Na zadnjem shodu je govoril višji stavnik Hossfeld o starinah na kmetih. Tožil je, da modernizem prevzema že tudi kmete. Vse sili v mesta in na kmetih bi tudi radi imeli vse po mestno. Stara častitljiva cerkev jim ni več všeč, imeli bi radi novo, „moderno“ zidano. Kar je starega, pomečejo med staro šaro, in namesto tega postavijo novo. Cerkve se sedaj kar „naročajo“, kakor se naročajo kipi in podobe. So stavniki, ki imajo celo vrsto načrtov, velikih in malih. Treba je le povedati, za koliko ljudi naj bo cerkev, in stavnik pošlje načrt za tako cerkev s 500, 1000, 5000 sedeži. Nihče pa ne vpraša, kje bo stala cerkev, v mestu ali v kmetiški vasi, nihče se ne meni zato, da se med nizke vaške hiše ne poda visoka nova cerkev. Cerkev in vas morate tvoriti moralno in umetniško celoto; strinjati se morate med seboj in z okolico, s hribi in dolinami, s travniki in njivami. Šablona pokvari vso slikovitost in posledica je, da so take cerkve silno puste in dolgočasne. Kaj ukreniti? Stavnik svetnik Hossfeld je odgovoril: Treba je kolikor mogoče stare cerkve ohraniti. Seveda se ne sme preveč zahtevati.

Cerkve niso starine, ki bi se hranile, kakor se hranijo starine v muzeju. Cerkve niso tu za arheologe in umetnike. Cerkve so namenjene za porabo. Zato se je treba na to ozirati. Da se reši glavna stvar, je treba časi posameznosti žrtvovati, premeniti in prenoviti to in ono, da se ustreže res upravičenim željam tistih, ki hodijo v cerkev k službi božji. Če hoče konservator vse ohraniti, mu nazadnje vse podero! — Umetniške struje, je pripomnil muzejski ravnatelj prof. dr. Schreiber, se širijo iz središč na deželo; tam pa se slogi v marsičem izpremene in po svoje dalje razvijajo, nazadnje zastanejo ali propadejo. Poleg umetnikov ki iz mest prihajajo na kmete, so na deželi domači umetniki, samorastli, a

časih daroviti možje. Ti imajo „svoj“ slog. Njih duša po svoje reflektira umetniške misli, ki prihajajo k njim. Tako je tudi v vaških cerkvah marsikaka umetniška starina, ki jo je treba rešiti in ohraniti. — Drugi je poudarjal, da je modernizem silno pospešila drakonska odredba, ki je prestavila pokopališča od cerkva vun iz vasi. S tem je pretrgala vez med cerkvijo in rodbinami, da jim ni več mar stare osamljene vaške cerkve. — Velikega pomena za pravi ljudski umetniški čut je tudi religioznost. Prava religioznost čuva lepe starine, ljubi preprostost, a mrzi vihravo modo in pretirano navlako. (Primeri: „Stimmen a. Maria - Laach“ 1907. 3. H. 356. in „Vaterländ“ Nr. 88. 31. marca 1907.) A. U.

„Studium“. — Kakor znano, je modernizem na vseh poljih in v raznih ozirih posebno med Čehi v Kraljestvu in na Moravskem pridobil mnogo prijateljev in sodrušnikov. Na Moravskem se je združilo nekoliko skrajno modernih pisateljev in umetnikov (duhovnikov in laikov), ki se ne marajo ukloniti nobeni struji, nobeni „šoli“ ali šabloni; ti izdajajo v nedoločenih obroklih zbirko „Studium“. Vsaka knjižica te zbirke je zase celota, vsaka ima drugačno originalno obliko. Do sedaj je izšlo več knjižic prevodov modernih pisateljev Leona Bloya in M. Maeterlincka, „Homilie“ mladega češkega pesnika Jakoba Demla, temeljita in lepa literarna študija o Jacoponu da Todí in trije „Zborniki“ krajših spisov. O vsebini, literarni vrednosti in o zunanji opremi teh knjižic je težko izreči odločno sodbo. Gotovo je, da se v vsem kaže mnogo talenta in originalnosti; nekako kulturno prenasajenje se druži s hrepenenjem po

bolj preprosti, bolj naivni umetnosti, temu hrepenenju je pa primešana kulturna rafiniranost, upor proti vsaki umetniški „šoli“, proti šabloni in proti konvencionalnim formam. Nesrečni so pa ti pisatelji, kedar se vtikajo v cerkvene in politične stvari. Takim modernim pesnikom se politika sploh kaj malo poda; zato bi bolje storili, ako bi opustili razne opazke proti škofom, proti občni volivni pravici itd., kakoršne se n. pr. nahajajo v prilogi 3. zv. „Zbornika“ (1906). Sicer je pa „Studium“ zanimiv pojav, vreden pozornosti tistih, ki se zanimajo za najmodernejšo literaturo. Naroča se pod naslovom: „Studium“, Babice, posta Lesonice — Morava. F. G.

Študije o mravljah. — Dr. med. in phil. K. Escherich je napisal zanimivo knjigo o mravljah (Die Ameise. Schilderung ihrer Lebensweise. 1906. J. M.) Mravljio in nje življenje preučuje in premišlja dandanes z istim zani-

manjem zoolog, fiziolog, psiholog, sociolog - biolog. Med mirmekologi (veščaki, ki jim je študij mravelj poklic) je cela vrsta slovečih mož: Forel, Lubbock, Emery, Wasmann, Escherich... Escherich je zbral vso tvarino in je tako napisal „biologijo mravelj.“ V svojem delu opisuje, koliko je raznih rodov, vrst in različic mravelj, kje se nahajajo, kakšen je tipus mravelj, kakšna gnezda delajo, kako bivajo po gnezdih (ena družina časi v več gnezdih, časi v enem gnezdu več družin), kako se hranijo. Silno zanimive so študije o njih „državi“, o njih „vojskah“ o „suženjstvu med mravljami, o „živino-reji“ mravelj... Vendar pa Escherich odločno zavrača sanjarije nekaterih prirodoslovcev, kakor da imajo mravlje „um“. Mravlje delujejo smotrno, a ne vede za smotrnost. Vodi jih prečuden nagon (instinkt). (Primeri: Vaterland 1907. Nr. 101).

O Rafaelovi sliki, imenovani „Disputa“ je objavil novo študijo C. A. Kneller S. I. (Stimmen a. Maria-Laach 1907. 3. H. 281–298). Kneller dokazuje, da slika povečuje teologijo, sveto vedo o veri. Predmet teologije je izražen v Kristusu. Kdor spozna Kristusa, spozna vse skrivnosti krščanstva: v njem se družijo božje in človeško, odnosi k sv. Trojici, ki je vir vsega nadnaravnega življenja, in odnosi k človeštvu, ki je po njem deležno odrešenja in življenja. Seveda teologija more spoznati božje le pod simboli. Zato je v središču vse slike najlepši simbol krščanstva, ki pa krije v sebi resnično Kristusa, sv. evharistija. Božja resnica pod simboli – to je spoznanje teologije. Je bogoznanje v nebesih in je bogoznanje na zemlji: v nebesih je gledanje, na zemlji vera; način spoznanja je drugi, predmet isti. To misel izraža „Disputa“. Zato stoje spodaj veliki cerkveni učitelji

in bogoslovci, na drugi strani pa modroslovci, učenjaki in umetniki, ki vsi služijo lahko sveti vedi, če le služijo zvesto resnici in lepoti. — Tako je v „Disputi“ po Knellerjevem mnenju Rafael poveličal teologijo, kakor je na nasprotni steni v takoimenovani „atenski šoli“ poveličal filozofijo. Ime „Disputa“ je napačno in priča o napačnem umevanju slike. Misel Knellerjeva ni nova, a nove so nekatere podrobnosti, ko tolmači sliko in posamezne skupine.

Nova apologetika. – Dobrih apologetik imamo že celo vrsto. Zlasti so priljubljene apologetike, ki so jih napisali Hettinger, Schanz, Gutberlet in Weiss. Prva se odlikuje zlasti z lepim umetniškim slogom, druga je pisana pozitivno znanstveno, Gutberletova je bolj spekulativna, Weissova pa se ozira zlasti na нравno vsebino krščanstva. Dobri apologetiki v francoskem jeziku sta napisala Duilhé de St. Projet in Bougaud. Prva se snuje na empiričnem znanstvu, druga pa pojasnjuje zlasti notranjo vsebino krščanskih dogem in njih harmonijo s človeško naravo. Obe sta že preloženi na nemščino, prva tudi na češki jezik. V latinskem jeziku sta napisala zadnja leta apologetiki Michelišch in Reinhold, prvi profesor apologetike v Gradcu, drugi na Dunaju. Sedaj je izšla zopet nova apologetika v nemškem jeziku pri Herderju: *Christliche Apologetik* v. Dr. Simon Weber. Razdeljena je po znani šabloni v tri dele: teorija religije, teorija razodetja, teorija Cerkve. Svojsko ji je pa, da je pisana s strogo umstvenega stališča. Pisatelj je načeloma in dosledno hotel izvesti „formalni princip apologetike“, ki je umsko spoznanje o podlagah vere.

M. Robert-Hug Benson. – Ime tega angleškega pisatelja bode pač malokateremu izmed bravcev znano. Ni

čuda, kajti Robert - Hug Benson je še mlad mož (r. l. 1871.). Vendar je že obrnil nase pozornost. S svojimi zgodovinskimi spisi, zlasti pa z zgodovinskima romanoma „By what Authority?“ in „The King's Achievement“ (Po kateri avtoriteti?“ in „Delo kralja“). je vzbudil zanimanje najširših krogov. — Njegova rodbina je na Angleškem zelo spoštovana. Oče mu je bil primas anglikanske cerkve, nadškofof kenterburski. Eden njegovih bratov (M. Edvard-Friderik) je plodovit pisatelj, drugi M. Arthur - Christopher) je poet in je bil z lordom Esher-jem izbran, da pripravi objavo korespondence umrle kraljice Viktorije. Tudi Robertova sestra Miss Benson posveča svoj prosti čas pisateljstvu. — M. Robert-Hug Benson je najmlajši sin te rodbine humanistov in literatov, v kateri si je vsak začrtal svojo pot nasproti slavni bodočnosti. Izšolal se je Robert-Hug v znamenitih zavodih King's College in Trinity-College. S svojo duhovitostjo, pridnostjo, vedoželjnostjo in nadarjenostjo je zgodaj obrnil nase pozornost.

Posebno vneto se je pečal z zgodovino cerkve na Angleškem. Vse je občudovalo njegovo pridnost. V svojem proučevanju je pa vedno bolj spoznaval, da anglikanska Cerkev ne nosi pravih znakov Cerkve. Polagoma je zorelo v njem spoznanje in septembra l. 1903 je prestopil v katoliško Cerkev. Obiskal je Rim, kjer se je še bolj oklenil katoliške Cerkve. L. 1905 je postal kurat v Cambridge-u. Tam nadaljuje svoje študije.

Njegovi spisi se odlikujejo po nepristranosti, zanimivosti in po globokem psihološkem pojmovanju. V obeh omenjenih zgodovinskih romanih, ki jih je spisal že kot katolik, razgrinja pred nami jasno sliko angleških razmer pod vladanjem Henrika VIII. Prestav-

ljajo ju na nemški, francoski in španski jezik. Pričakovati je, da si priborita veljavo, kakoršno imajo Sienkiewiczjevi romani. — č.

„Sillon“ in Marc Sangnier. — Odličen prvoborivec katoliške ideje na Francoskem je navdušeni demokrat Marc Sangnier. Odločen katolik, duhovit politik, ognjevit govornik — se Sangnier ne boji mnogoštevilnih nasprotnikov, katere užene pri marsikateri diskusiji v kozji rog. Fin in takten, toleranten in modro premišljen, urednik revije „Sillon“ („brazda“, izg.: sijnón), je dosegel ta izredni mož, da se francoska mladina zbira okolu njega in okolu „Sillon“-a.

V brošurah: „L'Esprit démocratique, Esprit et méthode, la Vie démocratique — je Sangnier razložil svoje ideje in načrte. (Primeri: M. Malnerič, „Duh našega gibanja“. „Zora“ 1906, str. 10—14 in 17—20, v celoti in v mnogih posameznostih). Občudovati moramo tega izrednega, idealnega laika, kako potuje po vsej Franciji od kraja do kraja, povsod navdušuje, ustanavlja poučne krožke, ženske in moške, prireja javne shode ter javna in zasebna predavanja. Hodi tudi neustrašeno na shode nasprotnikov.

Posebno je povzdignil živahno delovanje „Sillon“-a in njegova silo v javnosti, časopis „L'Éveil démocratique“, ki je začel letos izhajati po 2krat na mesec in ima sedaj že okolu 40.000 naročnikov.

Gibanje, ki se je porodilo med takšnimi boji in se mora boriti s tako ljutimi sovražniki, pa je vendar doseglo v kratkem času toliko uspehov, nas pač navdaja s tolažbo, da ne smemo tudi na podlagi zadnjih dogodkov na Francoskem obupati nad to zemljo genijev, kakor ne obupavajo — sionisti. — č.

Ein neues Regensburger Missale.

MISSALE ROMANUM.

Editio VII. post alteram uti typicam a S. R. C. declaratam.

Cum approbatione Sacr. Rituum Congregationis.

Ausgabe in klein Quart. 1907.

Auf kräftigem, leicht getöntem Maschinenpapier aus echtem, surrogatfreiem Haderstoff. Reich illustriert.

Trotzdem für Kapellen und kleinere Kirchen bisher das **Missale in Quart** genügend erschien, erwies sich doch die Herstellung eines noch handlicheren Messbuches für kleine Altäre und für den Missionsgebrauch als ein Bedürfnis, dem bis jetzt ausschliesslich das Ausland Rechnung getragen hatte.

Nunmehr habe ich in meinem eigenen Verlage ein Missale zur Ausgabe gebracht, welches **bei einem Format von nur 29 × 21 cm. gebunden**, einer **Stärke von 4 cm.** und **einem Gewicht von 2³/₄ Kilo** die Vorzüge eines leichten, ausserordentlich handlichen Buches und genügend kräftiger, gut lesbarer Typen vereinigt.

Als Illustrationen dienen dieser neuen Missale-Ausgabe die bekannten und künstlerisch hochgeschätzten Vignetten und Zierleisten des Redemptoristenbruders Max Schmalzl. Als Titel- und Canonbild fand je ein in Stahlstich hergestelltes Vollseitenbild desselben Künstlers Verwendung.

Preise und Einbandbezeichnungen finden sich umstehend.

Zu geneigten Bestellungen empfiehlt sich:

B. Herder Verlag, Buch- und Kunsthandlung,
in Wien I., Wollzeile 33.

~~~~~ 1 Mark = 1 K. 20 h. Ö. W. = 1 Fr. 25 cts. ~~~~~

Herder

IN SOLEMNITATE
CORPORIS CHRISTI.

Introitus. Ps. 80.

Ibávit eos ex ádipe fruménti, allelúja: et de petra, melle saturávit eos, allelúja, allelúja, allelúja.

Ps. ibid. Exsultáte Deo adjutóri nostro: jubiláte Deo Jacob. V. Glória Patri.

Oratio.

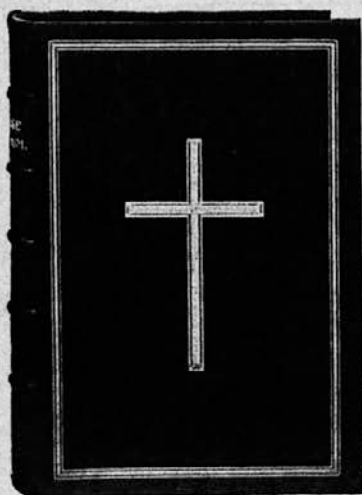
Deus, qui nobis sub Sacraménto mirábili passiónis tuæ memoriám reliquisti: tribue, quæsumus, ita nos Córporis et Sanguinis tui sacra mystéria venerári; ut redemptionis tuæ fructum in nobis júgiter sentiámus: Qui vivis et regnas cum Deo Patre in unitáte Spíritus Sancti Deus.

Léctio Epístolæ beáti Pauli Apóstoli ad Corínthios. 1. Cor. 11. d.

Fratres: Ego enim accépi a Dómino quod et trádidi vobis: quó-

niam Dóminus Jesus, in qua nocte tradebátur, accépit panem, et grátias agens fregit, et dixit: Accípите, et manducáte: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradétur: hoc fácite in meam commemoratióem. Similiter et cálicem, postquam cœnavit, dicens: Hic calix novum testaméntum est in meo ságuine; hoc fácite, quotiescúmque bibétis, in meam commemoratióem. Quotiescúmque enim manducábitis panem hunc, et cálicem bibétis, mortem Dómini annuntiábitis, donec véniat. Itaque quicúmque manducáverit panem hunc, vel bíberit cálicem Dómini indigne, reus erit córporis et ságuinis Dómini. Probet autem seípsum homo: et sic de pane illo edat, et de cálice bibat. Qui enim manducat et bibit indigne, júdicium sibi manducat et bibit: non dijúdicans corpus Dómini.

∞ Preis des ungebundenen Exemplars M 10.— ∞

Einband N°. 1—3.

Einband N°. 4—6.

Preise einschliesslich Einband:

N ^o . 1 in schwarzem Leder mit vergoldetem Kreuz auf den Decken und Rotschnitt	M 17.—
„ 2 ebenso gebunden mit Goldschnitt	18.—
„ 3 in rotem Leder mit vergoldetem Kreuz auf den Decken und Goldschnitt	20.—
„ 4 in schwarzem Chagrin mit vergoldetem Kreuz auf den Decken und Rotschnitt	22.—
„ 5 in schwarzem Chagrin mit reicher Goldpressung und Goldschnitt	23.—
„ 6 in rotem Chagrin mit reicher Goldpressung und Goldschnitt	25.—
„ 7 in rotem oder violetterm Chagrin mit besonders reicher Goldpressung mit eingelegten Farben und Goldschnitt	28.—

Sämtliche Einbände haben biegbaren Rücken.

Proprien hierzu werden extra berechnet.

Friedrich Pustet,

Buchdrucker des Hl. Apost. Stuhles und der Kongr. der Hl. Riten.

Aleks. Götzl kipar, pozlatar in -
izdelovatelj oltarjev
Ljubljana, Wolfove ulice št. 1

se priporoča prečastiti duhovščini v iz-
delovanje vseh v njegovo stroko spada-
jočih del. Na razpolago so načrti, katere
na zahtevo pošlje na ogled. Nadalje
se priporoča tudi za vsa v stroko spada-
joča popravila, katera izvršuje točno in
- - - po najnižjih cenah. - - -

Najboljša zobna voda Seydlin.

Naprod. v vseh večjih trgovinah.

Tovarna oljnatih barv, laka
: : : : : in firneža : : : : :

BRATA EBERL

slikarja napisov, dekoracijska,
stavbinska, in pohišvena ples-
karja-lakirarja. Mojstra-pleskarja
c. kr. državnih in c. kr. priv. južne
- - - - - železnice - - - - -

- - V LJUBLJANI - -

Delavnica: Igriške ulice št. 6
- - - - - blizu vladne palače. - - - - -
: : : : : Prodajalnica in pisarna : : : : :
- Miklošičeve ulice št. 6 -
- - - za frančiškansko cerkvijo. - - -

Telefon št. 154. -- Ustan. 1842.
- Delovanje z električno silo. -

Najsigurnejša
prilika
za štedenje!

**Vzajemno podporno
- društvo v Ljubljani -**
registrovana zadruga z omej. poroštvom
Kongresni trg št. 19

sprejema vsak delavnik od 9.—12. ure
dopoldne hranilne vloge ter jih obrestuje
po 4³/₄ 0/0, to je: daje za 200 K 9 K
50 h na leto. Druge hranilne knjižice
se sprejemajo kot gotov denar, ne da
- bi se njih obrestovanje prekinilo. -
Rentni davek plača hranilnica sama.

Dr. Vinko Gregorič I. r., predsednik. --
Kanonik Janez Šušnik I. r., I. podpred-
sednik. — Kanonik Kalan Andrej I. r.,
II. podpredsednik.

Ustanov. pred 100 leti.

∴ Najstarejša ∴
svečarska trvdka ∴ **Fr. Šupevc**

priporoča velečastiti duhovščini in slav-
nemu občinstvu zajamčeno pristne če-
belno-voščene sveče za cerkev, procesije
in pogrebe voščene zvitke itd. izborni
méd-pitanec, Ljubljana, Prešernove (Slo-
- nove ulice) 7, (Perlešova hiša) - -

Gregorčičev spomenik.

V Gorici se je sestavil osrednji odbor za
Gregorčičev spomenik, ki ima nalogo spre-
jemati radodarne doneske slov. rodoljubov,
s katerih pomočjo naj bi se postavil dostojen
spomenik prerano umrlemu pešniku. Na-
čelnik je deželni poslanec in odbornik pro-
fesor Ivan Berbuč. Doneske sprejema za-
časno izvrševalec oporoke rajnega pesnika
prof. Josip Ivantič v Gorici (P. Corno 8).

Stavb., umetno in konstr. ključavničarstvo

Josip Weibl

nasled. J. Spreitzer
priporoča sl. občinstvu
in prečast. duhovščini

. svojo izborno .
urejeno delavnico

Cene solidnemu delu
.. so dokaj nizke. ..

Specijaliteta : Valjični
zastori, železne kon-
strukcije, vod. sesalke,
napeljevanje vodovo-
dov. . Napravlja troš-
kovnike in načrte po
poljubnih risbah v raz-
ličnih slogih ter po-
šilja poštne prosto.

Vse poprave izvršuje
.. po najnižji ceni. ..

Fr. Čuden, Ljubljana

urar in trgovec, Prešernove ulice

. Največja izbira vsakovrstnih ur .

Ceniki zastonj. Ceniki zastonj.

Iv. Podlesnik ml.

priporoča svojo trgovino

: s klobuki in čevlji :

Ljubljana, Stari trg št. 10.

Velika zaloga

Solidno blago

Zmerne cene

Priznana lična in
: cena izdelava :

Knjigoveznica

Katoliškega tiskovnega

: društva v Ljubljani :

Kopitarjeve ulice št. 2.

Priporoča se v izdelavo
vsakovrstnih knjigove-
ških del. Napisi za dru-
štvene znake se
točno izvršujejo !

L. Mikusch

tovarna solnčnikov in dežnikov
priporoča svojo veliko zalogo

dežnikov in solnčnikov

v Ljubljani, Mestni trg 15.

Prevlake in poprave izvrše se
: dobro in poceni. :

Najnižje tovarn. cene.

Ivan Kregar

pasar in izdelovatelj cerkvenega orodja
in posode, Ljubljana, Poljanska cesta 15,

se priporoča v izdelovanje vsakovrstne cer-
kvene posode in orodja iz zanesljive kovine
po uzorcih ali lastnem načrtu v poljubnem
slogu. Staro posodo popravi in prenovi,
posrebrni in pozlati; v ognju pozlačuje tudi
. strelovodne osti, vse po najnižji ceni ..